

Imovinski odnosi u braku u rimskom pravu s osvrtom na suvremeno hrvatsko pravo

Lukenda, Ana-Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:250722>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-08**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

**REPUBLIKA HRVATSKA
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
P R A V N I F A K U L T E T**

Student:

ANA-MARIJA LUKENDA

Kolegij:

RIMSKO PRIVATNO PRAVO

Naslov diplomskog rada:

**IMOVINSKI ODNOSI U BRAKU U RIMSKOM PRAVU S
OSVRTOM NA SUVREMENO HRVATSKO PRAVO**

Mentor:

Prof. dr. sc. Tomislav Karlović

Zagreb, 2023.

Izjava o izvornosti

Ja, Ana-Marija Lukenda pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ana-Marija Lukenda

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. BRAK U RIMSKOM PRAVU	3
2.1. Opća obilježja braka u rimskom pravu	3
2.2. Imovinskopravni položaj žene u braku <i>cum manu</i>	7
2.3. Imovinski odnosi u braku <i>sine manu</i>	8
2.3.1. Princip razdijeljene imovine	8
2.3.2. Darovanja među bračnim drugovima (<i>donatio ante nuptias</i>)	11
2.3.3. <i>Praesumptio Muciana</i>	14
2.4. Miraz (<i>dos</i>)	16
2.4.1. Utemeljenje i svrha miraza	16
2.4.2. Upravljanje mirazom	19
2.4.3. Razvod i obveza na povratak miraza	21
3. UREĐENJE IMOVINSKIH ODNOSA BRAČNIH DRUGOVA U SUVREMENOM HRVATSKOM PRAVU	24
3.1. Zakonsko uređenje imovinskih odnosa bračnih drugova	24
3.1.1. Vlastita imovina	24
3.1.2. Bračna stečevina	25
3.2. Bračni ugovor	30
4. ZAKLJUČAK	34
5. LITERATURA	36

1. UVOD

Za vrijeme braka bračni drugovi stječu imovinu uglavnom radom, ali i na druge načine, pri čemu su glede njihovog radnog statusa moguće različite situacije. Na tragu povijesnog razvoja, tako su, češće ranije, ali i danas, prisutne situacije da je jedan bračni drug zaposlen i dobiva plaću, dok drugi, zbog odgoja djece ili drugih razloga, napušta raniji posao ili ni ne ulazi na tržište rada, već svojim doprinosom u domaćinstvu omogućava nesmetanu koncentraciju i privređivanje drugom bračnom drugu. Navedeno može izazvati napetosti tijekom braka, no pravi problemi nastaju prestankom bračne zajednice kada treba odrediti doprinose svakog od njih i odlučiti o diobi imovine. Iako nam se može činiti da je riječ o suvremenom fenomenu i problemu vezanom uz emancipaciju žena i ustavna jamstva ravnopravnosti spolova, imovinskopravni problemi u vezi s prestankom braka bili su predmet i mnogobrojnih komentara antičkih rimskih pravnika. Pritom treba imati na umu da je rimska pravna povijest, koja se može ograničiti Zakonikom 12 ploča i Justinijanovom kodifikacijom, duga oko 1000 godina, što znači da i glede navedene izjave treba napraviti određene ograde. Naime, ona se ne odnosi na najraniji period, kako zbog manjka izvora za doba kraljevstva i prva tri stoljeća republike, tako i zbog činjenice da je zadovoljavanje potreba članova obiteljske zajednice tada bilo ostvarivano putem šire zajednice koja je imala zajedničku imovinu.¹ Kod te *societas fratrum*, članovi zajednice djelovali su skupa te ni odnosi u braku nisu mogli biti izdvojeni iz toga.² Do uređenja imovinskih odnosa u braku i nakon braka moglo je doći tek naknadno s formiranjem inokosne obitelji pod vlašću *pater familiasa*, a naposljetku sa pojavom braka u kojem žena nije dolazila pod vlast svoga muža. Tako se kao prvi poznati slučaj razvoda braka spominje onaj Spurija Cervilija Ruge, državnika, čija je žena bila nerotkinja, iz 231. g. pr. Kr.³ No, pred kraj republike dolazi do sve češćih razvoda brakova te razvod braka više nije bio izuzetna pojava. U vezi s time se povećala i pravnička djelatnost vezana uz uređenje imovinskih odnosa u braku, ali i nakon razvoda braka.⁴

Brakom muškarac i žena zadovoljavaju brojne potrebe, a među njima se nalaze i materijalne.⁵ Tako je bilo u rimskom pravu, a tako je i danas. Također, brak proizvodi niz osobnopravnih i

¹ Strohal, I., *Miraz za vrijeme braka po rimskom pravu*, Pravničko društvo, Zagreb, 1898., str. 6 – 7.

² *Ibid.*, str. 31.

³ Romac, A., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2002., str. 129.

⁴ Horvat, M., *Rimsko pravo: pregled rimske pravne povijesti, pravo osoba, obiteljsko pravo i stvarna prava*, Zagreb, 1952., str. 125.

⁵ Brak, jedan od najvažnijih instituta rimskog prava, ali i današnjice, može se definirati kao životna zajednica žene i muškarca. Usp. čl. 62. Ustava Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14 (dalje u tekstu: Ustav RH).

imovinskopravnih učinaka.⁶ Potonji, pritom, puno su češće predmet pravnih mišljenja i sudskih sporova. Stoga, a u vezi i utjecajem rimske pravne tradicije na suvremeno hrvatsko pravo, cilj je ovoga rada objasniti na koji su način bili uređeni imovinski odnosi bračnih drugova u rimskom pravu, aktualno uređenje imovinskih odnosa bračnih drugova u Republici Hrvatskoj i probleme koji se očituju u sudskoj praksi te na koji su način pojedini instituti poznati u rimskom pravu utjecali na uređenje koje poznajemo danas.

U prvom dijelu rada bit će navedena osnovna obilježja braka u rimskom pravu i raščlanjeni oblici braka te njihovi učinci na imovinske odnose bračnih drugova. Zatim će biti obrađeni pojedini instituti koji su imali značajan utjecaj na imovinske odnose bračnih drugova u rimskom pravu. Prvo će biti objašnjen institut darovanja među bračnim drugovima. Miraz, kao najvažniji institut, bit će detaljnije razjašnjen te će biti objašnjena njegova svrha, utemeljenje, upravljanje njime, ali i postupanje s mirazom u slučaju razvoda brada. U drugom dijelu rada, u kraćim crtama, obrađuju se imovinski odnosi bračnih drugova u hrvatskom suvremenom pravu koji su uređeni Obiteljskim zakonom (dalje u tekstu: ObZ)^{7, 8}. Navode se bitna obilježja instituta vlastite imovine i bračne stečevine te problemi do kojih zakonsko uređenje imovinskih odnosa dovodi. Nadalje, navode se opća obilježja instituta bračnog ugovora kao jedinstvenog rješenja za brojna pitanja koja se javljaju u vezi s uređenjem imovinskih odnosa bračnih drugova te pretpostavke njegove valjanosti.

U zaključku su istaknute sličnosti i razlike uređenja imovinskih odnosa bračnih drugova u rimskom pravu i suvremenom dobu. Upućuje se na položaj pojedinih instituta koji su bili vrlo važni u rimskom pravu danas. Uzimajući u obzir pojedine statističke podatke, daje se ocjena o tome koliko se položaj žene promijenio do danas te ocjena osviještenosti bračnih drugova o važnosti uređenja imovinskih odnosa.

⁶ Erdelec, M., *Imovinskopravni odnosi u braku*, Paragraf, vol. 2, br. 1, 2018., str. 9.

⁷ Obiteljski zakon, Narodne novine, br. 103/15, 98/19, 47/20.

⁸ Osim hrvatskog nacionalnog zakonodavstva, brak i imovinski odnosi bračnih drugova regulirani su europskim propisima koji su na snazi u Republici Hrvatskoj i koji su po pravnoj snazi iznad nacionalnih zakona. Uredbama se uređuju kolizijskopravna i procesnopravna pitanja vezana uz uređenje imovinskih odnosa bračnih drugova (životnih partnera), ali ne i materijalnopravna pitanja. Od 29. siječnja 2019. godine, primjenjuju se dvije uredbe koje obvezuju sve države članice Europske unije: Uredba Vijeća (EU) 2016/1103 od 24. lipnja 2016. o provedbi pojačane suradnje u području nadležnosti, mjerodavnog prava te priznavanja i izvršenja odluka u stvarima bračnoimovinskih režima (Uredba o bračnoj imovini) i Uredba Vijeća (EU) 2016/1104 od 24. lipnja 2016. o provedbi pojačane suradnje u području nadležnosti, mjerodavnog prava te priznavanja i izvršenja odluka u stvarima imovinskih posljedica registriranih partnerstva (Uredba o imovini partnera). Uredbe se primjenjuju na pravne postupke koji su započeti, na javne isprave koje su službeno sastavljene ili registrirane i na sudske nagodbe koje su odobrene ili sklopljene 29. siječnja 2019. godine ili nakon toga.

2. BRAK U RIMSKOM PRAVU

2.1. Opća obilježja braka u rimskom pravu

Pravovaljani brak sklapali su rimski građani prema zakonskim propisima⁹, a mogli su ga sklopiti punoljetni muškarci i žene koje su bile zrele za udaju.¹⁰ Strane u braku morale su biti sposobne konzumirati ga. Iako za muškarce nije bila određena jasna dobna granica, za žene je bila određena dobna granica od 12 godina.¹¹ Međutim, treba dodati, kako je civilno pravo smatralo poslovno sposobnim dječaka u pubertetu, to jest dječaka koji je navršio 14 godina, on se u toj dobi mogao i oženiti.¹²

U kasnoj Republici bio je potreban i pristanak obiju strana za sklapanje braka, a ako je bračni drug bio pod očinskom vlašću (*patria potestas*)¹³¹⁴, osoba pod čijom vlašću je bio također je morala dati pristanak za sklapanje braka.¹⁵ Za postojanje braka tražilo se ispunjenje dviju pretpostavki, a to su: faktična zajednica života muškarca i žene i *affectio maritalis*, to jest trajna namjera da budu muž i žena.¹⁶ Ta volja kao i trajanje braka morali su biti trajni. U vezi s time valja uputiti na dvije istaknute definicije braka, onu rimskog pravnika Modestina koji je brak definirao kao „vezanje muškarca i žene u vječno zajedništvo, skupna ustanova božanskog i ljudskog prava“¹⁷, te drugu u Justinijanovim Institucijama: „*Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, individuum consuetudinem vitae continens*“.¹⁸ Iz njih se,

⁹ Jedan od zakona koji je uređivao zakonsku zaštitu braka rimskih građana bio je Zakonik XII ploča, i to ploče VI i XI., usp. *The World of Marriage*, <https://feminaeromanae.org/marriage.html> (17.12.2022.).

¹⁰ Romac, A., *Justinijan. Institucije*, Latina et Graeca, Zagreb, 1994., str. 55.

¹¹ D. 48, 5, 14, 8 (*Ulpianus libro secundo de adulteriis*): „*Si minor duodecim annis in domum deducta adulterium commiserit, mox apud eum aetatem excesserit coeperitque esse uxor, non poterit iure viri accusari ex eo adulterio, quod ante aetatem nupta commisit, sed [vel] quasi sponsa poterit accusari ex rescripto divi Severi, quod supra relatam est.*“ (Ako maloljetna učini preljub kad je uvedena u kuću u dobi od dvanaest godina, a ubrzo je prešla svoje godine i počela mu biti žena, ne može se ona po pravu muža optužiti za onaj preljub, koji je učinila prije nego što je bila udata, ali ona može biti optužena kao nevjesta, prema reskriptu Severa, koji je spomenut gore.). Prijevod na temelju: Frier, B. W.; McGinn, T. A. J., *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford University Press, New York, 2004., str. 27.

¹² Stein, P., *Rimsko pravo i Europa, Povijest jedne pravne kulture*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2007., str. 19.

¹³ *Patria potestas* je vlast kućnog starješine te je to bila jedinstvena vlast nad svim osobama u obitelji i obiteljskom imovinom. To je doživotna vlast i čak iako je sin osnovao vlastito kućanstvo, on još uvijek spada pod vlast svoga *pater familias*. On bi postao osoba *sui iuris* i *pater familias* tek kada umru svi njegovi muški preci. Vidi opširnije u: Dixon, S., *Family*; du Plessis, P. J.; Ando, C.; Tuori, K. (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford, 2016., str. 461 – 465.

¹⁴ Horvat, M., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Zagreb, Zagreb, 2017., str. 142 – 143.

¹⁵ Lewis, A., *Slavery, Family, and Status*, u: Johnston, D., *The Cambridge Companion to the Roman Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015. str. 166.

¹⁶ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 131.

¹⁷ D. 23, 2, 1 (*Modestinus libro primo regularum*): „*Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio.*“ Prijevod u tekstu prema: Romac, A., *Izvori rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1973, str. 165.

¹⁸ Just. Inst. 1, 9, 1: „Brak je veza muža i žene, koja sadrži jedinstvenu zajednicu života“.

međutim, ne mogu jasno razabrati pretpostavke potrebne za postojanje braka, već definicije više imaju etičku svrhu.¹⁹

Pretpostavke se mogu ustanoviti putem niza drugih izvora. Prema njima, za valjani rimski brak tražilo se ispunjenje sljedećih pretpostavki: *connubium* ili *ius connubii*, prirodna i djelatna sposobnost i pristanak *patris familias*. U prvom redu, one proizlaze iz sljedećeg fragmenta iz Ulpijanovih Regula:

Ulpiani, Reg 5, 2: „*Iustum matrimonium est, si inter eos qui nuptias contrahunt conubium sit, et tam masculus pubes quam femina potens sit, et utrique consentiant, si sui iuris sunt, aut etiam parentes eorum, si in potestate sunt.*“²⁰

Pravovaljani brak tako nastaje ako su osobe koje ga sklapaju to sposobne valjano učiniti prema rimskom pravu, to jest imaju *connubium*. *Connubium* je sposobnost sklopiti rimski brak. Tu sposobnost imali su rimski građani, no nisu ju imali svi stanovnici rimske države. Naime, imali su ju međusobno rimski građani (*cives*) te rimski građani s Latinima i s peregirinima, ako je potonjima to pravo bilo dodijeljeno.²¹ Ipak, u doba cara Karakale *connubium* počeo je gubiti svrhu jer je građansko pravo prošireno na sve pripadnike rimske države. Nadalje, muškarac i žena koji sklapaju brak morali su biti spolno zreli, te su oboje morali biti suglasni za sklapanje braka, odnosno njihovi očevi ako su bili pod njihovom vlasti. Prvotno je u biti bila potrebna suglasnost samo *pater familiasa*, no potkraj republike počinje se zahtijevati da svoju volju, *affectio maritalis*, iskažu i budući supružnici.²² *Pater familias* mogao je dati svoj pristanak izričito (pisano ili usmeno) ili prešutno, na primjer prisustvom prilikom sklapanja braka.²³ Također, iz ovoga, a izričito i iz drugih tekstova, također se zaključuje kako su prirodna i djelatna sposobnost bile bitne pretpostavke sklapanja braka jer su brakovi koje su sklopili

¹⁹ Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948., str. 144.

²⁰ Ulp. Reg. 5, 2: „Pravovaljani brak nastaje ako između osoba koje brak zaključuju postoji *conubium*, ako su i muškarac i žena spolno zreli, te ako se njih oboje suglase, ukoliko su *sui iuris*, odnosno, ako se suglase i njihovi očevi, ukoliko su pod njihovom vlasti.“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 17, str. 167.

²¹ Ulpiani, Reg. 5,4: „*Conubium habent cives Romani cum civibus Romanis: cum Latinis autem et peregrinis ita, si concessum sit*“ (*Conubium* imaju rimski građani jedni s drugima (međusobno), zatim s Latinima, kao i s peregirinima, ako je to pravo njima dodijeljeno.). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 18, str. 149.

²² D. 23, 2, 2 (*Paulus libro trigesimo quinto ad edictum*): „*Nuptiae consistere non possunt nisi consentiant omnes, id est qui coeunt quorumque in potestate sunt.*“ (Brak ne može nastati ako se ne suglase svi, to jest oni koji ga zaključuju i oni pod čijom su vlašću.). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 18, str. 167.

Usp. Eisner, B., Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 19, str. 147.

²³ Hersch, K., *The Roman Wedding: Ritual and Meaning in Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010., str. 22.

nedorasli ili duševno bolesni bili ništetni. No, ukoliko je osoba nakon sklapanja braka duševno oboljela, to nije dovodilo do razvoda braka.²⁴

Nadalje, s obzirom na vlast nad ženom, rimski brak javljao se u dva oblika: *cum manu* i *sine manu*. *Manus* brakovi prevladavali su u prvom periodu te nestaju u doba cara Augusta, odnosno početkom klasičnog razdoblja rimskog privatnog prava smatrali su se zastarjelim.²⁵ U braku *cum manu* žena je ulazila u agnatsku obitelj svoga muža i potpadala pod vlast svoga muža, a ako je muž bio *alieni iuris*, pod vlast njegovog *pater familias*.²⁶ Ona je ulazila u agnatski odnos i sa muževom djecom, čak iako to nisu bila njezina djeca. Žena je napuštala svoju obitelj te je u novoj obitelji stjecala položaj kćeri²⁷, odnosno bila je *filiae loco*.²⁸ U skladu s time, u literaturi se i navodi da u početnim fazama razvoja Rima žena nije imala nikakvu ulogu u životu grada.²⁹ Postojala su 3 načina uspostave ovog oblika braka: *confarreatio*, *coemptio* i *usus*. *Confarreatio* je bio način sklapanja u formi arhaične rimske ceremonije specifične za brak. Riječ je bila o sakralnom obredu kojem su prisustvovala desetorica svjedoka te *pontifex maximus* i *flamen Dialis*, dva najviša svećenika u Rimu.³⁰ Primjenjivali su ga u prvom redu najviši slojevi, a s padom broja brakova *cum manu* i on je sve manje korišten.³¹ *Coemptio* je imao isti pravni rezultat kao i *confarreatio*, no ovdje je bila riječ o svojevrsnoj kupnji, odnosno prividnoj prodaji nevjeste, s posebnim riječima uz koje bi nevjestin *pater familias* u prisutnosti petorice svjedoka, vage i *libripensa* predao svoju kćer mladoženji.³² Ključno je bilo da su se uz sam akt *per aes et libram* nadovezivale usmene formule iz kojih se vidjelo da su *gesta* izvršena u svrhu sklapanja braka.³³ Treći način zasnivanja ovog tipa braka ostvarivao su u slučaju kada su muškarac i žena živjeli zajedno godinu dana kao muž i žena, te bi tada žena na kraju godine uzusom ušla u *manus* svog muža.³⁴ *Usus* je u biti bio vrsta dosjelnosti, to jest stjecanja prava protekom vremena.

²⁴ D. 23, 2, 16, 2 (*Paulus libro trigesimo quinto ad edictum*): „*Furor contrahi matrimonium non sinit, quia consensus opus est, sed recte contractum non impedit.*“ (Duševna bolest onemogućuje zaključenje braka jer je za to potrebna suglasnost volja, ali ne raskida ranije valjano zaključen brak.). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 17., str. 167.

²⁵ Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 88.

²⁶ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 132.

²⁷ Lewis, A., *op. cit.* u bilj. 15, str. 167.

²⁸ Gai Inst. 3.3: *Uxor quoque, quae in manu est, ei cuius in manu est sua heres est, quia filiae loco est: item nurus quae in filii manu est, nam et haec neptis loco est. Sed ita demum erit sua heres, si filius, cuius in manu sit cum pater moritur, in potestate eius non sit. idemque dicimus et de ea, quae in nepotis manu matrimonii causa sit, quia proneptis loco est.*“ (Žena koja se nalazi pod vlašću muža (*uxor in manu*) jeste *sua heres*, jer u pravu ona ima položaj kćeri (*filiae loco*); takođe i snaha koja je pod manusom sina, jer se nalazi u položaju unuke, ali ovo pod uslovom da sin, pod čijim je manusom bila, nije u vreme smrti dekujusa pod njegovom patria potestas.). Prijevod na temelju: Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 89.

²⁹ Margetić, L.; Boras, M., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 1998., str. 21.

³⁰ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 136.

³¹ Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 55.

³² *Ibid.*

³³ Horvat, M. *op. cit.* u bilj. 14, str. 136.

³⁴ Lewis, A., *op. cit.* u bilj. 15, str. 167.

Žena je mogla spriječiti ulazak u *manus* uzusom, tako šta bi svake godine po tri noći uzastopce prebivala van muževe kuće, jer bi time prekinula rok dosjelogosti.³⁵

S druge strane, u republikansko doba je postao sve rašireniji brak *sine manu* kod kojega je žena ostajala *in patriam potestatem* svoga oca, a ako je *bila sui iuris* ostajala je to i nadalje.³⁶ Žena je zadržavala nasljedno pravo u svojoj obitelji te nije stjecala nasljedna prava u muževoj obitelji.³⁷ No, žena je svejedno bila dužna slijediti muža jer je on određivao mjesto stanovanja i odlučivao o odgoju djece koja su pod njegovom vlašću. Žena je dobivala socijalni položaj muža te je on samostalno donosio bitne odluke vezane uz obitelj i kućanstvo.³⁸ Iako je položaj žene u braku *sine manu* bio nešto bolji te je ostajala pod vlašću oca ili je bila samostalna, s obzirom na ustanovu tutorstva nad ženama ona nije mogla samostalno ulaziti u sve pravne odnose.³⁹ Ovaj je oblik braka u potpunosti prevladao u klasično doba, pri čemu se s obzirom na neformalnost sklapanja navedenog oblika braka kaže da je on više socijalna činjenica koja je imala određene pravne posljedice. U pravilu se on sklapao uz neke religijske formule, no one nisu bile nužne, već je naglasak bio na *in domum deductio*, dovođenju u kuću, kao vanjskom znaku sklapanja braka. Tako je muškarac koji je bio odsutan mogao sklopiti brak pismom ili putem glasnika uz što je žena bila dovedena u njegovu kuću, no žena koja je bila odsutna nije mogla na te načine sklopiti brak jer je ona trebala biti dovedena u muževu kuću.⁴⁰ U postklasično doba sve se više inzistiralo na dokazu o sklopljenom braku, za što su često služile isprave o mirazu koje su bile prisutne u praksi i ranije.⁴¹

Za razliku od prijašnjih razdoblja, u klasičnom Rimu politika razvoda bila je liberalna te su razvodi bili uobičajena pojava. Do 1. stoljeća poslije Krista mogle su se jednostrano razvesti od muža jedino žene koje su bile u braku bez *manusa*, no kasnije je to pravo prošireno i na žene u braku s *manusom*. Muževi su mogli jednostrano razvesti brak iz brojnih razloga, bilo zbog preljuba ili nekog drugog nedoličnog ponašanja žene.⁴² U kasnom rimskom pravu smatralo se da žena jednostranim razvodom priznaje svoje nedolično ponašanja jer se smatralo da se žena razvodi kako bi se mogla udati za drugog muškarca. Naime, preljub se od Augustovih zakona

³⁵ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 136.

³⁶ Osoba *sui iuris* je bila pod vlastitom pravnom moći. To su bile jedine potpuno slobodne osobe u rimskom privatnom pravu. Usp. Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 22.

³⁷ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 138.

³⁸ *Ibid.*, str. 131.

³⁹ Vidi: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 17, str. 126.

⁴⁰ *Ibid.*, str. 171.

⁴¹ Margetić, L.; Boras, M., *op. cit.* u bilj. 29, str. 218.

⁴² Evans Grubbs, J., *Women and the Law in the Roman Empire*, Taylor & Francis, London, 2002., str. 187.

smatrao zločinom, stoga se žena nije mogla pozivati na vlastiti preljub kao razlog za razvod, već je jedina iznimka bila kada je muž prevario ženu sa drugom udanom ženom.⁴³

S obzirom na to da je većina žena u rimskom pravu bila mlađa od svojih muževa, mnogi brakovi okončani su muževom smrću, a ne razvodom.⁴⁴ Naime, iako nije sačuvano mnogo dokaza o demografskom stanju u rimskoj državi, prosječni životni vijek bio je 28-30 godina, a u dobi od 40 godina ljudi su se smatrali senilnima. Taj broj bio je nizak zbog visoke stope smrti dojenčadi. Kada se isključi smrtnost djece, prosječni životni vijek bio je 40-50 godina. Naime, smrtnost je bila visoka te se razvojem carstva širio broj bolesti koje su imale utjecaj na smrtnost.⁴⁵ Prema tablici koju iznosi Frier⁴⁶, a koja prikazuje stopu smrtnosti i očekivanu životnu dob, vidljivo je da je smrtnost među muškom populacijom bila nešto veća nego među ženskom, a s obzirom na tu činjenicu i činjenicu da su žene bile mlađe od muškaraca, može se zaključiti da je smrtnost stvorila veliki broj udovica.⁴⁷ Zbog svih tih mogućih načina prestanka braka, javilo se pitanje što se događa s imovinom, to jest kome ona pripada tijekom, ali i nakon prestanka braka.

2.2. Imovinskopravni položaj žene u braku *cum manu*

Imovinskopravni položaj žene u rimskom pravu ovisio je o vrsti braka u kojem je bila. Brak *cum manu* prevladavao u starije doba u Rimu⁴⁸, tj. on je bio pravilo u civilno doba, od početka Rima do posljednja dva stoljeća Republike. U tom razdoblju, temeljna socijalna i gospodarska jedinica rimskog života bila je patrijarhalna rimska obitelj, koja se prvotno sastojala od šire patrijarhalna zajednice, a kasnije se razvila manja inokosna obitelj. Zatvoreno gospodarstvo unutar *domusa*, to jest obitelji, proizvodilo je sve što je bilo potrebno članovima obitelji, no postupno, podjelom rada i porastom proizvodnih snaga razvilo se robovlasništvo, ali i tržišno gospodarstvo.

U braku *cum manu* žena nije imala gotovo nikakva imovinska prava te je bila imovinski nesposobna. Sve što je imala, pripadalo je njezinom mužu. Nije imala pravo neposredno upotrebljavati dobra koja su pripadala muževoj imovinskoj zajednici, već je od muža, to jest

⁴³ *Ibid.*, str. 203.

⁴⁴ *Ibid.*, str. 219.

⁴⁵ Séguy, I., *Current Trends in Roman demography and empirical approaches to the dynamics of the Limes populations*, u: Verhagen, P.; Joyce, J.; Groenhuijzen, M. R. (ur.), *Finding the Limits of the Limes*, Springer, Cham, 2019., str. 34.

⁴⁶ Frier, B. W., *Demography*, u: Bowman, A. K., Garnsey, P., Rathbone, D. (ur.), *The Cambridge Ancient History XI: The High Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000., str. 789.

⁴⁷ McIntosh, M. A., *Demography of the Ancient Roman Empire*, dostupno na: <https://core.ac.uk/download/pdf/72769884.pdf> (26.03.2023.).

⁴⁸ Kaulić, P., *Institucija braka i ceremonije povezane s time u grčko-rimskom svijetu*, *Rostra*, vol. 2, br. 2, 2009., str 64.

njegovog *pater familias* mogla tražiti da joj iz te imovine daju sredstva nužna za uzdržavanje. Tako je žena zapravo imala pravo neposredno upotrebljavati imovinu za zadovoljavanje svojih životnih potreba.⁴⁹ Žena je imala položaj *filia familiae* te je u slučaju smrti svoga muža nasljeđivala jednako kao i njegova kćer. Kada bi *pater familias* umro bez oporuke, nasljeđivala su ga djeca, ali i njegova žena *in manu*, koja je ravnopravno dijelila nasljedstvo sa svojom djecom.⁵⁰ Naime, osnova nasljeđivanja po zakonu bila je agnatska veza koja se temeljila na vlasti *pater familias* i pripadanju *domusu*, a među nasljednike u prvom redu koji su se zvali *sui heredes* pripadala je i žena u *manu* braku.⁵¹ Ona je mogla naslijediti i svoju djecu, a njezino nasljedno pravo u roditeljskoj obitelji prestajalo je ulaskom u muževu obitelj.⁵² *Sui heredes* su smatrani vlasnicima obiteljske imovine još za očeva života, a časom njegove smrti stječu nasljedstvo i upravljanje tom imovinom.⁵³ S obzirom na to da je žena smatrana *suus heres*, ona je za života muževa oca ima to latentno pravo. No, u tom braku ona nije mogla imati svoju imovinu, a sve što je imala prije ulaska u brak, pripalo bi njezinom mužu ili njegovom ocu obitelji. Žena nije mogla po samom zakonu tražiti da joj se restituira ono što je ona donijela u muževu obiteljsku zajednicu.⁵⁴

2.3. Imovinski odnosi u braku *sine manu*

2.3.1. Princip razdijeljene imovine

Brak *sine manu* bio je tipičan za klasično pravo, iako je postao vladajući oblik i ranije, a vezan je uz gospodarsko i društveno osamostaljenje žene.⁵⁵ Zasnivanjem braka *sine manu* pravni položaj žene nije se mijenjao. Ona je ostajala pod vlašću svoga oca, a ako je bila *sui iuris*, ostajala je i dalje osoba *sui iuris*, to jest pod tutelom. Ona nije stjecala nasljedno pravo u muževoj obitelji, već ga je zadržavala u svojoj dotadašnjoj obitelji. U tom braku vrijedilo je načelo razlučenih dobara. Naime, ako je žena bila *alieni iuris*, sve što bi ona stekla pripadalo je njezinom *pater familias*. a ako je bila *sui iuris*, sve je pripadalo njoj samoj.

⁴⁹ Strohal, I., *op. cit.* u bilj. 1, str. 7.

⁵⁰ Gai. Inst. 3, 3: „Žena koja se nalazi pod vlašću muža (*uxor in manu*) jeste *sua heres*, jer u pravu ona ima položaj kćeri (*filiae loco*); također i snaha koja je pod manusom sina, jer se nalazi u položaju unuke, ali ovo pod uvjerom da sin, pod čijim je manusom bila, nije u vrijeme smrti dekujusa pod njegovom *patria potestas*.“ Prijevod prema: <https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/09/Brak-iustum-matrimonium-iustae-nuptiae.ppt> (02.05.2023.).

⁵¹ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 398.

⁵² Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 19, str. 159 – 160.

⁵³ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 398.

⁵⁴ Strohal, I., *op. cit.* u bilj. 1, str. 12.

⁵⁵ Huseinspahić, A.; Oruč, E., *Pojam i obilježja nasljeđivanja u rimskom pravu*, Historijski pogledi, vol. III, br. 3, 2020., str. 308.

Stupanje žene u ovaj oblik braka nije utjecalo na njezinu pravnu ni poslovnu sposobnost. Muž i žena bili su ravnopravni, obavezni na međusobno poštovanje i pomaganje. Žena je dobivala mužev društveni status i domicil, a muž je mogao zahtijevati da žena živi u njegovom domaćinstvu. Dakle, muž nije *ex lege* imao pravo „dovođenja u *domus*“, te je žena imala pravo odlučiti hoće li udovoljiti muževom zahtjevu.⁵⁶

Osim miraza, muž i žena koji su bili u *sine manu* braku, nisu imali zajedničku imovinu, to jest žena je imala zasebnu imovinu.⁵⁷ Muž je imao pravo upravljati samo ženinim mirazom i to *ad onera matrimonii sustinenda*, to jest za snošenje troškova braka. Žena je općenito sama upravljala svojom imovinom, a muž nije mogao upravljati ni koristiti imovinu koja se zvala *parapherna* i koja nije pripadala u miraz⁵⁸, osim ako žena posebnim ugovorom (*mandatum, depositum*) nije na muža prenijela čuvanje i upravljanje svojom posebnom imovinom.⁵⁹ *Parapherna* su naime bile ženine osobne stvari koje je unosila u zajednički, u biti muževljev dom, a u vezi čega se ustalila praksa da se nakon unosa tih stvari sastavljao dokument u kojem se navodilo što sve čini takvu imovinu.⁶⁰ Ona se najčešće sastojala od odjeće i kućanskih potrepština na kojima se ne bi prenosilo vlasništvo na muža⁶¹, a u slučaju razvoda mogla ih je tražiti natrag vlasničkom tužbom ili tužbom iz ostave ili naloga.⁶² U slučaju kad je žena s mužem sklopila *mandatum*, on je morao pri njegovom završetku položiti ženi račun o tome što je sve stekao izvršavajući ga, predati ga zajedno sa svim plodovima i koristima, a žena je morala njemu nadoknaditi troškove i izdatke koje je imao, ali i štetu koju je pretrpio izvršavajući ga.⁶³ Također, ako je žena zabranila mužu, on nije imao pravo na posjed njezine imovine te joj nije mogao nametati nikakva ograničenja.⁶⁴

U vezi vlastite ženine imovine te njezinih raspolaganja treba ipak odmah upozoriti na činjenicu da su Rimljanke tijekom života bile podvrgnute određenom stupnju ograničenja svoje pravne i poslovne sposobnosti⁶⁵, u smislu da se žena koja je bila *sui iuris*, prema tome i ona koja je bila u braku bez zasnivanja *manusa*, nalazila doživotno pod tutorstvom (*tutela mulierum*).⁶⁶ Ženin tutor bio je najčešće njezin muž ili najbliži rođak, a kada ga pater *familias* nije odredio, država

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ Treggiari, S., *Roman marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Clarendon Press, Oxford, 1991., str. 365.

⁵⁸ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str., 138.

⁵⁹ Huseinspahić, A.; Oruč, E., *op. cit.* u bilj. 55, str. 308.

⁶⁰ D. 23, 3, 9, 2–3 (*Ulpianus libro trigesimo primo ad Sabinum*).

⁶¹ Evans Grubbs, J., *op. cit.* u bilj. 42, str. 101.

⁶² Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 125.

⁶³ *Ibid.*, str. 361.

⁶⁴ CJ 5, 14, 8. Usp. Evans Grubbs, J., *op. cit.* u bilj. 42, str. 101.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 150.

je to učinila umjesto njega. *Tutor mulieris*, međutim, nije imao pravo upravljanja ženinom imovinom kao tutor maloljetnika, već je samo imao pravo dati i uskratiti odobrenje njenim poslovima. Jedini poslovi koje žena nije mogla poduzimati bez odobrenja tutora bili su:⁶⁷ vođenje civilnog procesa, sklapanje formalnih poslova civilnog prava, poput otuđivanja putem mancipacije ili *in iure cessio*, zatim otpust duga po civilnom pravu, prihvata civilnog nasljedstva, sastavljanje oporuke te manumisije robova.⁶⁸ Među radnjama koje je žena činila u svoje ime, bio joj je potreban pristanak tutora za sklapanje legitimnog braka, razvoda ili pisanja oporuke, no u klasičnom se pravu taj pristanak pretvorio u samu formalnost te je žena mogla putem magistrata prisiliti tutora da joj da svoj pristanak.⁶⁹ Zapravo, u praksi su se žene koje su bile *sui iuris* samostalno brinule o svojim interesima, a tutori se nisu miješali u njihov privatni život niti su kontrolirali njihovu imovinu. Tutorstvo nad ženama počelo je nestajati u carsko doba, kada je počeo nestajati oblik stare patrijarhalne obitelji te kada je došlo do većeg osamostaljenja žena.⁷⁰ U Augustovo doba oslobođane su tako od tutorstva žene koje su dobile *ius liberorum* kao povlasticu jer su rodile najmanje troje djece. Za vrijeme cara Honorija, 410. godine, *tutela mulierum* formalno je ukinuta te su sve žene dobile *ius liberorum* i oslobođenje od tutorstva.⁷¹ Od tada je postojala samo *tutela impuberum* namijenjen maloljetnim djevojčicama.

U slučaju kada je brak prestajao smrću jednog od bračnih drugova, prema pretorskom je pravu preživjeli bračni drug intestatno nasljeđivao umrlog bračnog druga u posljednjem, četvrtom nasljednom redu. Tako je i žena u braku *sine manu* mogla nasljeđivati, ako nije bilo agnatskih ni kognatskih srodnika u prva tri razreda.⁷² Davanjem *bonorum possessio* pretor je ženi, ali i drugim nasljednicima po pretorskom pravu, pružao zaštitu unatoč tome što nisu bili nasljednici prema nasljednom pravu Zakonika 12 ploča.⁷³ Kako žena u *sine manu* braku nije bila nasljednik u pravom smislu, pretor joj je pružio zaštitu na način da je nasljednicima prema *ius civile* uskratio tužbu protiv nje.⁷⁴ Nadalje, u vezi braka *sine manu* i nasljeđivanja, treba istaknuti da su već u pretklasičnom pravu žene mogle sastaviti valjanu oporuku ako su sklopile brak u obliku *coemptio*.⁷⁵

U vezi sa imovinskim odnosima u braku *sine manu* treba istaknuti dva instituta koji će u nastavku biti detaljnije razmotrena, darovanje među supružnicima te *praesumptio Muciana*,

⁶⁷ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 154.

⁶⁸ Vidi više u: Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 453.

⁶⁹ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 154.

⁷⁰ *Ibid.*, str. 44.

⁷¹ *Ibid.*, str. 154.

⁷² *Ibid.*, str. 400.

⁷³ Udovičić, B., *Zakonsko nasljeđivanje u rimskoj pravnoj tradiciji*, Paragraf, vol. 3, br. 1, 2019., str. 181.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ Vidi više u: Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 136; Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 55.

dok će nakon toga biti zasebno obrađen jedan od najvažnijih instituta bračnog prava u Rimu, miraz ili *dos*.

2.3.2. Darovanja među bračnim drugovima (*donatio ante nuptias*)

Dok su darovi među zaručnicima bili dopušteni, darovanja među bračnim drugovima bila su u klasičnom rimskom pravu zabranjena.⁷⁶ Ta zabrana imala je utemeljenje u običajnom pravu. S obzirom na to da su mnogo češći bili darovi muža ženi, smatralo se da bi žena koja nije pod vlašću muža, kao što je to bilo u *manus* brakovima, mogla potrošiti sredstva za brak koja je dobila darom pa je stoga darovanje i bilo zabranjeno. Naime, pravници su smatrali da bi darovi motivirani ljubavlju iscrpili imovinu supružnika i odvratili pažnju od glavnog cilja braka, a to je stvaranje potomstva.⁷⁷ Tako je i Ulpijan u jednom svom fragmentu naveo razlog uvođenja zabrane darovanja među bračnim drugovima:

D. 24, 1, 1 (*Ulpianus libro trigesimo secundo ad Sabinum*): „*Moribus apud nos receptum est, ne inter virum et uxorem donationes valerent. hoc autem receptum est, ne mutuo amore invicem spoliarentur donationibus non temperantes, sed profusa erga se facilitate.*“⁷⁸

Ulpijan tako smatra da je zabrana darovanja između muža i žene uvedena običajima kako bi se spriječilo da jednog bračnog druga zaslijepi ljubav koju osjeća prema drugome te ga zbog toga nerazumno daruje, a drugi bračni drug to iskoristi te mu uzme veliki dio imovine.

No, ipak je 206. godine poslije Krista određeno sa *oratio Severi* da neopozvano darovanje postaje valjano nakon smrti darovatelja.⁷⁹ Naime, govor careva Severa i Karakale vratio je valjanost takvih darovanja u slučaju smrti darovatelja prije smrti drugog supružnika, ako je brak još uvijek postojao u trenutku njegove smrti.⁸⁰ Prema tom govoru, kako prenosi Ulpijan u D. 24, 1, 32, 2 (*Ulpianus libro trigesimo tertio ad Sabinum*), nije bilo u redu da nasljednik oduzme

⁷⁶ *Ibid.*, str. 140.

⁷⁷ Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 130 – 131.

⁷⁸ D. 24, 1, 1: „Kod nas je običajima uvedeno da ne vrijede darovanja između muža i žene; to je uvedeno zato da ne bi zbog uzajamne ljubavi jedan (bračni drug) drugome, ne umjerenim darovanjem, nego pretjeranom lakomislenošću, oteo imovinu (opljačkao drugoga).“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 17, str. 175.

⁷⁹ Margetić, L.; Boras, M., *op. cit.* u bilj. 29, str. 84.

⁸⁰ Berger, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, American Philosophical Society, Philadelphia, 1980., str. 443.

obdareniku nešto protiv volje ostavitelja, konkretno nasljednici ženi što joj je muž darovao za života.⁸¹

U ranijem periodu, naime, pravnici su ta darovanja smatrali ništetnim. Kod njih vlasništvo nije prelazilo na obdarenika te je vlasnik u svakom trenutku mogao zahtijevati povrat dara.⁸² Primjer zabranjenog dara bi prema D. 24, 1, 31, 8 (*Pomponius libro 14 ad Sabinum*) bio pretjerani dar koji muž svojoj ženi daruje na majčin dan ili kao poklon za njezin rođendan.⁸³ Iz toga se može zaključiti da su manje vrijedni darovi bili prihvatljivi. Pomponije također smatra da je dopušteno dati ženi novac koji će potrošiti na namirnice, mirise ili hranu za robove, jer se tim novcem ona neće obogatiti, već će ih utrošiti na kućanstvo.⁸⁴

Darovanjem radi braka se pak smatralo darovanje zaručnika ili njegovog *pater familias* zaručnici s ciljem stvaranja imovine za troškove budućeg braka, to jest uzdržavanje žene i njezine djece tijekom braka, ali i opskrbe žene u slučaju razrješenja braka.^{85, 86} Uvjet valjanog darovanja bilo je da je brak sklopljen. Također, bili su dozvoljeni darovi radi razrješenja. Naime, Hermogenian u jednom svom fragmentu navodi da je često dolazilo do razvoda braka iz različitih razloga, primjerice zbog ulaska u svećenstvo, neplodnosti, starosti, zdravlja ili vojne službe te su se iz tih razloga često davali darovi:

D. 24, 1, 60, 1 (*Hermogenianus liber 2 iuris epitomarum*): „*Divortii causa donationes inter virum et uxorem concessae sunt: saepe enim evenit, uti propter sacerdotium vel etiam sterilitatem.*“⁸⁷

⁸¹ D. 24, 1, 32, 2 (*Ulpianus libro trigesimo tertio ad Sabinum*): „*Fas esse eum quidem qui donavit paenitere; heredem vero eripere forsitan adversus voluntate, supremam eius qui donaverit durum et avarum esse.*“ (Dopušteno je da darovatelj može opozvati darovanje; ipak je okrutno i lakomo da nasljednik otme nešto možda protiv posljednje volje darovatelja.). Prijevod prema: Margetić, L., Boras, M., *op. cit.* u bilj. 29, str. 84.

⁸² Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 131.

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ *Ibid.*, str. 140.

⁸⁶ Ulpiani, Reg. 7, 1: „*Inter virum et uxorem donatio non valet nisi certis ex causis id est mortis causa, divortii causa, servi manumittendi gratia, hoc amplius principalibus constitutionibus concessum est mulieri in hoc donare viro suo, ut is ab imperatore lato clavo vele equo publico similive honore honoretur.*“ (Darovanja između muža i žene ne vrijede osim iz određenih razloga, kao što su: povodom smrti, kod razvoda ili zbog oslobađanja roba. Pored toga, carskim konstitucijama dopušteno je ženi da može dati dar svome mužu ako je on počašćen od cara širokim purpurnim rubom ili javnim konjem ili nekom drugom sličnom čašću.). Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 17, str. 175.

⁸⁷ D. 24, 1, 60, 1: „Donacije su se dodjeljivale između muža i žene zbog razvoda; jer se to često događalo, bilo zbog svećeništva ili čak zbog neplodnosti.“ Prijevod prema: Muñoz Catalán, E., *De donaciones ante nuptias a propter nuptias para una igualdad en el matrimonio Romano*, *Ius fugit: Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos*, br. 23, 2020., str. 114.

Cilj darova *divortii causa* bio je postizanje dobrovoljnog obostranog razvoda jer na taj način ni jedno od supružnika nije ispadalo krivo za razvod.⁸⁸ Valjanost dara ovisila je o tome je li supružnik doista umro, to jest je li došlo do razvoda braka.⁸⁹ Dakle, darovanje je imalo materijalnu svrhu, a nije se činilo iz razloga prirodne naklonosti prema supruzi. Muž je upravljao imovinom koja je sačinjavala *donatio*, ali ju nije mogao otuđiti niti staviti pod hipoteku, čak ni uz suglasnost žene. Postojala je iznimka kada je mogao to učiniti, ali su morale biti ispunjene dvije pretpostavke. Prva se sastojala u tome da je žena morala dati suglasnost te ju ponoviti nakon dvije godine, a druga da je muž morao imati u vlasništvu drugu imovinu iz koje se mogla otplaćivati hipoteka.⁹⁰

Pred kraj 5. stoljeća *donatio* se počeo približavati *dosu* te njegova prvotna svrha nije više bila uzdržavanje udovice, već olakšanje snošenja troškova braka te u konačnici prijenos na djecu iz tog braka. Teodozije I. je konstitucijom iz 389. godine odredio da je cilj darovanja opskrba djece pa je udovica koja je sklopila brak nakon muževe smrti, poštujući zakonsku odgodu od jedne godine, morala vratiti svu imovinu primljenu od pokojnog muža, a to je uključivalo i darove. Ta imovina postala je vlasništvo djece, a ona je zadržava samo pravo plodouživanja.

Car Justin uveo je pravilo da se donacija može povećati poslije zaključenja braka, to jest za vrijeme trajanja braka. Nadalje, Justinijan je u 6. stoljeću dodao darovima koji su se davali prije zaključenja braka još jednu vrstu koja se nazivala *donatio propter nuptias* te su se od tada darovi mogli, ne samo povećati poslije zaključenja braka, već i osnovati.⁹¹ Time se donacija izjednačila s *dosom* te je otac zaručnika sada bio obvezan za sina dati donaciju te su posljedice nedozvoljenog razvoda jednako utjecale i na *dos* i na darovanje.⁹² Justinijan je dodatno uveo pravilo da muž može dati dar, ali samo ako je dobio miraz, te da vrijednost predbračnog dara i miraza moraju biti identični. Dakle, Justinijan je dao ovlast davanja donacija ženama uz pretpostavku postojanja miraza.⁹³ Po Justinijanovom pravu *donatio ante nuptias* ostajala je u vlasništvu muža, no muž nije mogao zemljišta koja su spadala u donaciju prodati niti založiti. Muž je prvotno davao *donatio ante nuptias* prije zaključenja braka, no kasnije se ta praksa promijenila, te je muž samo davao obećanje da će u slučaju njegove smrti ili u slučaju razvoda

⁸⁸ Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 169.

⁸⁹ *Ibid.*, str. 135.

⁹⁰ Lozano, C., E., *Las donaciones nupciales en el Derecho Romano*, Ius fugit: Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos, br. 2, 1993., str. 230.

⁹¹ Muñoz Catalán, E., *op. cit.* u bilj. 87, str. 117.

⁹² Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 19, str. 168.

⁹³ Muñoz Catalán, E., *op. cit.* u bilj. 87, str. 125.

braka prenijeti poklon u ženino vlasništvo. Žena je mogla u slučaju imovinske propasti muža još za vrijeme trajanja braka tražiti predaju donacije *propter nuptias* kao i miraza.⁹⁴

2.3.3. Praesumptio Muciana

U sustavu odvojenosti imovine svaki je bračni drug bio vlasnik imovine koju je unio u brak te imovine stečene u braku.⁹⁵ No, mogle su se pojaviti sumnje u vezi podrijetla imovine stečene *inter vivos* u braku, to jest sumnja kojem bračnom drugu pripada ta imovina.⁹⁶ Pa je stoga uvedena jedna predmnjeva koja je bila bitna za uređenje imovinskih odnosa bračnih drugova.⁹⁷ Ta presumpcija ustanovljena je u republikanskom dobu, oko 100. godine prije Krista, a prema svome autoru Kvintu Muciju Scevoli nazvana je *praesumptio Muciana*.⁹⁸ Prema toj presumpciji, u slučaju dvojbe oko porijekla imovine koja se nalazila u posjedu žene, bez obzira na to što je svaki bračni drug ostao vlasnik imovine koju je unio u brak, vrijedila je predmnjeva da ju je dobila od muža.⁹⁹

D. 24, 1, 51 (*Pomponius libro quinto ad Quintum Mucium*): „*Quintus Mucius ait, cum in controversiam venit, unde ad mulierim quid pervenerit, et verius et honestius est quod non demonstratur unde habeat existimari a viro aut qui in potestate eius esset ad eam pervenisse. Evitandi autem turpis quaestus gratia circa uxorem hoc videtur Quintus Mucius probasse.*“¹⁰⁰

Ta presumpcija imala je temelj u činjenici da je muž bio glava obitelji i na njemu je bio imovinski teret braka te je stoga on upravljao kućanstvom.¹⁰¹ Ženin doprinos braku kroz njezin brak i brigu o djeci nije se uzimao u obzir.¹⁰² Naime, bilo je u interesu žene da se zna koji su

⁹⁴ Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 19, str. 168.

⁹⁵ Krešić, M., *Praesumptio muciana and the Status of Croatian of Croatian Women with Respect to the Law of Secession according to the Austrian General Civil Code*, u: Druwe, W., Decock, W., Angelini, P., Castelein, M., *Ius commune graeco-romanum: Essay in Honour of Prof. Dr. Laurent Waelkens*, Peeters, Leuven, 2019., str. 232.

⁹⁶ *Ibid.*, str. 233.

⁹⁷ Margetić, L.; Boras, M., *op. cit.* u bilj. 29, str. 84.

⁹⁸ Hohmann, H., *Presumptions In Roman Legal Argumentation*, OSSA Conference Archive, 61, 2001., dostupno na: <https://core.ac.uk/download/pdf/72769884.pdf>, str. 7.

⁹⁹ Erdelec, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 12.

¹⁰⁰ D. 24, 1, 51: „Kad se pojavi spor o tome odakle je žena nešto (od imovine) stekla, točnije je i poštenije, kaže Kvinto Mucije, smatrati za ono, za što se ne dokaže odakle je, da je to stekla od muža ili onoga u čijoj je vlasti bila. Na taj je način, smatra se, Kvinto Mucije otklanjao sumnju da žena to možda nije stekla na nepošten način (prostitucijom).“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 17, str. 173.

¹⁰¹ Krešić, M., *op. cit.* u bilj. 95, str. 233.

¹⁰² *Ibid.*, str. 239.

izvori imovine koju ima. Prvenstvena svrha te presumpcije bila da se otkloni sumnja da se žena ne bavi nepoštenim poslovima, točnije prostitucijom. Pomponije je smatrao da je kod ove presumpcije bitna moralna ispravnost, to jest zaštita žene, a ne činjenična točnost, to jest tko je pravi izvorni vlasnik te imovine. Tom pretpostavkom u korist žene htjelo se ženu poštediti neugodnosti dokazivanja kojeg je porijekla ta imovina.¹⁰³

Praesumptio Muciana je bila oboriva presumpcija koja je važila ako su stvari bile u ženinom posjedu, no ako su bile kod muža, teret dokazivanja je bio na ženi koja je morala dokazati da je riječ o njezinoj imovini. No, nije bilo jasno treba li dopustiti dokazivanje suprotne tvrdnje, jer je to predstavljalo svojevrsno „sramotno dokazivanje“, to jest mogućnost da je žena stekla imovinu nepoštenim poslovima.¹⁰⁴

S vremenom je presumpcija promijenila svrhu te su se njome primarno počeli štititi muževi vjerovnici.¹⁰⁵ Presumpcija se također primjenjivala u ostavinskom postupku, nakon smrti bračnog druga, kada je trebalo utvrditi od čega se sastoji ostavina. Sve što bi se našlo kod supružnika, a za što je postojala sumnja kome pripada, pripadalo je mužu. Dakle, posljedica toga je bila da je gotovo sva imovina bila dio muževe ostavine, a bila je izuzeta iz ženine. Time je presumpcija išla u korist muževih nasljednika, a na štetu ženinih.¹⁰⁶ Isto tako, ova presumpcija se primjenjivala u ovršnim postupcima, jer se argumentom *ex contrario* moglo tvrditi da ono što se ne nalazi u posjedu žene, ne pripada njoj. Naime, kada su stvari koje podliježu pljenidbi pronađene u posjedu muža, smatralo se da pripadaju mužu te se na taj način uvijek moglo prvo isplatiti muževe vjerovnike. Nasuprot tomu, ženini vjerovnici, ako su se htjeli naplatiti, morali su dokazati da je žena vlasnica imovine.¹⁰⁷ Isto tako, ova presumpcija je štitila muževe vjerovnike na način da ih on nije mogao izigrati. Naime, muž je mogao darovati ženi svoju imovinu kako se vjerovnici ne bi mogli naplatiti iz nje, no prihvaćanjem ove presumpcije smatralo se da je ženina imovina izvorno bilo muževa te se time vjerovnici nisu mogli izigrati.¹⁰⁸ Dakle, iako je prvotna svrha presumpcije bila zaštita žene od lošeg ugleda, s vremenom je njena nova svrha postala zaštita trećih osoba od darovanja muža u lažne svrhe, ali i muževih nasljednika.

¹⁰³ Hohmann, H., *op. cit.* u bilj. 98, str. 7.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ Martí, E. R., *Desvanecimiento de la presunción Muciana en el derecho familiar Catalán*, u: *Fundamentos romanísticos del derecho contemporáneo*, Boe, Madrid, 2000., str. 641.

¹⁰⁶ Krešić, M., *op. cit.* u bilj. 95, str. 233.

¹⁰⁷ *Ibid.*, str. 233.

¹⁰⁸ Martí, E. R., *op. cit.* u bilj. 105, str. 641.

Ovaj institut zadržan je i u postklasičnom dobu, a i Justinijan ga je također koristio.¹⁰⁹ Ta presumpcija spominje se u Digestama u dijelu koji se odnosi na darovanja među bračnim drugovima, no s obzirom da su u to doba ta darovanja bila ništetna (osim ako su konvalidirala nakon smrti jednog od supružnika), presumpcija je služila tome da se lakše utvrdi da imovina za koju se ne zna porijeklo pripada mužu.¹¹⁰ U konačnici je navedena presumpcija napuštena jer je bila u suprotnosti s načelom ravnopravnosti bračnih drugova.¹¹¹ Naime, uvođenje te presumpcije imalo je kao posljedicu imovinsku nejednakost bračnih drugova.¹¹² Njome su ženina prava bila oslabljena, a njezino materijalno stanje u poodmakloj dobi, kada je postala udovica, bilo je nesigurno, unatoč radu tijekom života.¹¹³

2.4. Miraz (*dos*)

2.4.1. Utemeljenje i svrha miraza

Miraz je imovinski doprinos koji je žena, njezin *pater familias* ili netko treći davao mužu za pokrivanje troškova kućanstava koje je muž snosio tijekom braka.¹¹⁴ Naime, žena koja je sklapala *cum manu* brak u potpunosti je prelazila u muževu obitelj te time gubila nasljedno pravo u svojoj. Kako bi se nadoknadio taj gubitak dobivala je miraz koji je predstavljao doprinos za ženin život u novoj obitelji.¹¹⁵ Miraz je mogao uključivati zemlju, novac, ali i pokretnu imovinu.¹¹⁶ Veličina miraza trebala je odražavati položaj i bogatstvo muža i žene.¹¹⁷ Postojao je implicitni uvjet glede davanje miraza, a to je „ako do braka dođe“. Obično se miraz obećavao prije braka, a vrlo rijetko se odmah prenosio na muža. No, kada je miraz prenesen prije braka, a brak nije sklopljen, miraz se mogao tražiti natrag.¹¹⁸

Imovina je kao miraz prenošena stvarno ili potencijalno od žene ili njezine obitelji na muža, to jest u njegovu obitelj.¹¹⁹ Postojala su tri načina zasnivanja obveze na predaju ili samog davanja miraza. Prvi način bila je *dictio dotis*, to jest jednostrana usmena izjava koju je mogla dati samo

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ Gardner, J. F., *Women in Roman Law and Society*, Routledge, Abingdon, 1986., str. 5.

¹¹¹ Žiha, N., *Imovinskopravni aspekti prestanka braka u rimskoj pravnoj tradiciji*, u: Rešetar, B.; Župan, M. (ur.), *Imovinskopravni aspekti razvoda braka – hrvatski, europski i međunarodni kontekst*, Pravni fakultet Osijek, Osijek, 2011., str. 51.

¹¹² Krešić, M., *op. cit.* u bilj. 95, str. 225.

¹¹³ *Ibid.*, str. 237.

¹¹⁴ Horvat, *op. cit.* u bilj 14, str. 173

¹¹⁵ Cantarella, E., *Women and Patriarchy in Roman Law*, u: du Plessis, P. J.; Ando, C.; Tuori, K. (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford, 2016., str. 421.

¹¹⁶ Evans Grubbs, J., *op. cit.* u bilj. 42, str. 91.

¹¹⁷ Johnston, D., *Roman Law in Context*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, str. 35.

¹¹⁸ Također vidi: Ulp. D. 12, 4, 6.

¹¹⁹ Lewis, A., *op. cit.* u bilj. 15, str. 168.

žena, to jest dužnik po njezinom nalogu ili agnatski antecedent. Drugi način, bio je *promissio dotis* ili stipulacija kojom se davalac miraza na pitanje budućeg muža obvezuje prenijeti na muža miraz u određenom trenutku. Posljednji način osnivanja miraza razlikuje se od prva dva. Naime, *datio dotis*, to jest primopredaja posjeda bilo je stvarno prenošenje miraza na muža formama koje su propisane za prenošenje vlasništva na pojedinim stvarima koje su dio miraza.¹²⁰ Na navedena druga dva načina mogao je miraz dati svatko, pa čak i prijatelji.¹²¹ Ulpijan je u jednom fragmentu naveo tko može obećati miraz. Naime, prema njemu miraz mogu obećati žena koja stupa u brak, njezin dužnik ili predak muškog roda u uspravnoj liniji:

Ulpiani, Reg. 6, 1: „*Dotem dicere potest mulier, quae nuptura est, et debitor mulieris, si iussu eius dicat: item parens mulieris virilis sexus, per virilem sexum cognatione iunctus, velut pater, avus paternus. dare, promittere dotem omnes possunt.*“¹²²

Prema Ulpianu miraz su mogli dati i ugovoriti gotovo svi. Najčešće je miraz davao ženin predak muškog spola, a to je u većini slučajeva bio ženin otac. Također, miraz je mogla obećati i nevjesta koja je stupala u brak, ako je bila *sui iuris*.¹²³ Nadalje, ako je žena dala nalog svome dužniku, on je mogao dati miraz umjesto nje.

Ugovor o mirazu često je sklapan u pisanom obliku te bi se obično sklapao prije sklapanja braka, a ugovorne strane bile su očevi obitelji obje strane.¹²⁴ Pravnici razlikuju više vrsta miraza. Miraz koji je davao nevjestin otac ili drugi predak nazivao se *dos profecticia*, a miraz koji se davao iz drugih izvora *dos adventicia*.¹²⁵ Glavna karakteristika *dos profecticia*, to jest „dobitnog“ miraza, jest da ga davatelj može tražiti natrag u slučaju kada žena umre prije muža. No, ako je davatelj umro, miraz zadržava ženin muž. Ako je u braku bilo djece, muž je mogao zadržati jednu petinu miraza za svako dijete rođeno u tom braku.¹²⁶ Za razliku od njega, *dos adventicia*, to jest slučajni miraz, može se nakon ženine smrti tražiti natrag samo ako je to bilo navedeno u trenutku davanja miraza.¹²⁷ U ostalim slučajevima muž ga je zadržavao nakon ženine smrti.¹²⁸ To je bio miraz koji je žena sama davala. Naime, ponekad su žene postajale

¹²⁰ Horvat, M., *op. cit.* u bilj 14, str. 139.

¹²¹ Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 75-76.

¹²² Ulpiani Reg. 6, 1: „Miraz mogu obećati žena koja namjerava stupiti u brak ili ženin dužnik, ako to učini po njezinom nalogu, zatim ženin predak muškog spola, vezan srodstvom po muškoj liniji, kao što su otac ili djed po ocu. Dati miraz i ugovoriti ga mogu svi.“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 17, str. 173.

¹²³ Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 76.

¹²⁴ Evans Grubbs, J., *op. cit.* u bilj. 42, str. 91.

¹²⁵ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 173.

¹²⁶ Lewis, A., *op. cit.* u bilj. 15, str. 168.

¹²⁷ Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 76.

¹²⁸ Lewis, A., *op. cit.* u bilj. 15, str. 169.

udovice puno prije menopauze te su se ponovno udavale radi rađanja djece. Ako su uspjele dobiti natrag miraz od muža ili njegove obitelji, mogle su se od njega uzdržavati, ali i upotrijebiti ga kao miraz za idući brak.¹²⁹

Postojanje miraza bilo je jedno od glavnih obilježja postojanja slobodnog braka.¹³⁰ Stranke su imale široku slobodu odlučivanja o pojedinostima vezanim uz miraz, no u slučaju kada su ti dogovori dovodili u pitanje osnovnu prirodu i svrhu miraza, valjanost miraza dolazila je u pitanje.¹³¹ Primjerice, nevažeći je ugovor kojim se određuje da se miraz u slučaju prestanka braka ni pod kojim okolnostima neće vratiti ženi.¹³² Miraz se obično davao u iznosu koji je predstavljao jednogodišnji prihod kućanstva mladenkine obitelji, a s obzirom da je davanje miraza vrlo često obitelji predstavljao znatan ekonomski teret, taj se iznos plaćao obročno, u nekoliko godina.¹³³ U slučaju kada je žena mislila da je dužna platiti svome mužu nešto kao miraz i uplatila mu je određeni iznos, a zapravo nije bila dužna, javilo se pitanje može li žena zahtijevati povrat danog. Opće pravilo je bilo da u slučaju kada netko plati nepostojeći dug, može plaćeni iznos tražiti nazad akcijom¹³⁴, no ovdje je Julijan, u D. 12, 6, 32, 2 (*Julianus libro decimo Digestorum*), iznio stav da žena, unatoč pogrešci, ne može tražiti povrat danog.¹³⁵ Julijan pritom objašnjava svoje mišljenje dužnošću žene da bude odana svom mužu.

Miraz je imao dvojaku svrhu. Naime, on je na određeni način pomagao ženi da sklopi brak, ali i da ima djecu. Naime, Pomponije u jednom svom fragmentu navodi:

D. 24, 3, 1 (*Pomponius libro 15 ad Sabinum*): „*Dotium causa semper et ubique praecipua est: nam et publice interest dotes mulieribus conservari, cum dotatas esse feminas ad subolem procreandam replendamque liberis civitatem maxime sit necessarium.*“¹³⁶

¹²⁹ Nifosi, A., *Becoming a Woman and Mother in Greco-Roman Egypt, Women's Bodies, Society and Domestic Space*, Routledge, London, 2019., str. 30.

¹³⁰ Lewis, A., *op. cit.* u bilj. 15, str. 168.

¹³¹ Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 73.

¹³² Paul. D. 23, 4, 16.

¹³³ Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 73 – 74.

¹³⁴ D. 12, 6, 1 (*Ulpianus libro 26 ad edictum*): „*Et quidem si quis indebitum ignorans solvit, per hanc actionem condicere potest: sed si sciens se non debere solvit, cessat repetitio.*“ (I ako netko plati nedug u neznanju, ovom tužbom se može tražiti natrag: ali ako plati znajući da nije dužan nema pravo na povrat.).

¹³⁵ Usp. Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 79.

¹³⁶ D. 24, 3, 1: „U javnom je interesu da se miraz sačuva za žene, budući da je za stvaranje potomstva i nadopunjavanje države djecom neophodno da žene imaju miraz.“ Prijevod na temelju: Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 73.

U postklasično doba glavna svrha miraza postaje osiguranje budućnosti ponajprije djece, a zatim i žene. Ako bi umro muž, žena bi dobila miraz, a ako bi žena prva umrla, djeca bi dobila vlasništvo nad mirazom, a muž bi imao samo pravo plodouživanja. Tako je Valentijan u noveli iz 452. godine pošao od toga da, ako žena umre bez oporuke, otac ima pravo plodouživanja cijele njene imovine do dvadesete godine djece, a poslije toga polovicu mora predati djeci, a drugu polovicu mogao je zadržati do kraja svog života:

Nov. Valent. 35, 10: „*Muliere in matrimonio intestata deficiente superstitis filiis derelictis pater ususfructus totius patrimonii habeat potestatem usque ad vicesimum filiorum aetatis annum; post medietatem restituat filio filiaeve, sibi in diem vitae suae medietate detenta.*“¹³⁷

Na taj način bila su osigurana djeca umrle žene jer su ona do dvadesete godine bila formalni vlasnici njene imovine, a nakon dvadesete godine dobivala su polovicu te imovine koju su mogli koristiti za svoje potrebe.

2.4.2. Upravljanje mirazom

U starije doba miraz je bio muževo trajno vlasništvo s kojim je mogao slobodno raspolagati.¹³⁸ On ga je mogao uložiti ili koristiti prihode od njega. Muž je nad njim imao neograničeno vlasništvo *in abstracto* i ograničeno vlasništvo *in concreto*, ali samo u okvirima prava žene da joj se vrati miraz u pojedinim slučajevima prestanka braka.¹³⁹ Naime, miraz je trebao nadoknaditi troškove uzdržavanja žene.¹⁴⁰ Brojni pravници su u starije, ali i u novo doba zastupali mišljenje da je miraz jedino u muževom vlasništvu, a jedan od njih bio je i Paul.¹⁴¹ Ipak, pitanje tko je vlasnik ženinog miraza bilo je predmet dvojbi rimskih pravnika u pretklasično i klasično doba. Neki pravnici smatrali su da muž nije bio jedini vlasnik miraza te su mužu pripisivali pravno vlasništvo na mirazu, a ženi naravno.¹⁴² Tako je pravnik Trifonin

¹³⁷ NV. 35, 10: „Ako žena u braku umre bez oporuke i ostavi djecu, otac neka ima plodouživanje cijeloga (njezina) imetka do dvadesete godine djece; poslije toga neka polovicu preda sinu ili kćeri, a on neka zadrži do kraja svoga života (drugu) polovicu.“ Prijevod prema: Margetić, L.; Boras, M., *op. cit.* u bilj. 29., str. 219.

¹³⁸ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 139.

¹³⁹ Strohal, I., *op. cit.* u bilj. 1, str. 19.

¹⁴⁰ Evans Grubbs, J., *op. cit.* u bilj. 42, str. 95.

¹⁴¹ Paul. D. 50, 1, 21, 4.: „*Idem respondit constante matrimonio dotem in bonis mariti esse.*“ (Isti je odgovorio da miraz za vrijeme braka pripada u imovinu muža.). Prijevod prema: Margetić, L.; Boras, M., *op. cit.* u bilj. 29, str. 85.

¹⁴² Strohal, I., *op. cit.* u bilj. 1, str. 21.

smatrao da je miraz ženino vlasništvo, iako pripada u imovinu muža.¹⁴³ No, kasnije se smatralo se da žena, dajući miraz mužu, stupa s njim u odnos sličan odnosu vjerovnika i dužnika, te da ona povjerava mužu miraz, a on se obvezuje da će on nakon uporabe vratiti ga ženi.¹⁴⁴

Ako je muž prilikom sklapanja braka bio *pater familias* svoje obitelji, on je stekao pravo upravljanja mirazom. No, kada je muž tijekom sklapanja braka imao živućeg oca obitelji, taj *pater familias* dobio bi pravo upravljanja mirazom.¹⁴⁵ Kasnije u rimskom pravu glavna svrha miraza nije bila više imovinsko jačanje samostalne-pravne zajednice, to jest šire obitelji u koju je žena stupala, već je služio kao imovinska potpora nesamostalno-pravnoj obitelji, to jest mužu i ženi koji će jednog dana imati samostalnu obitelj. Muž je toj zajednici pridonosio dio prava koji je imao na zajedničkoj obiteljskoj imovini.¹⁴⁶

Ulpijan u jednom svom fragmentu navodi da pravednost daje naslutiti da bi dobit od miraza trebala pripasti mužu jer on snosi terete braka. To bi značilo da dobit koja je stečena od miraza za vrijeme trajanja braka ne predstavlja dio miraza, no dobiti stečene prije sklapanja braka pretvaraju se u miraz te postaju sastavni dio miraza.¹⁴⁷

D. 23, 3, 7 pr.-1 (*Ulpianus libro 31 ad Sabinum*): „*Si fructus constante matrimonio percepti sint, dotis non erunt: si vero ante nuptias percepti fuerint, in dotem convertuntur, nisi forte aliquid inter maritum futurum et destinatam uxorem convenit: tunc enim quasi donatione facta fructus non redduntur.*“¹⁴⁸

Naime, dotalna imovina, to jest imovina koju je žena uložila u imovinsku zajednicu mogla je davati naravne i umjetne plodove. Ti plodovi koristili su se u prvom redu za namirenje troškova života obiteljske zajednice. S obzirom da je muž, kao upravitelj imovine, bio dužan nadoknađivati nedostatak dohotka za namirenje troškova života, smatralo se da je muž vlasnik ovih plodova u mjeri u kojoj je bio vlasnikom i svoje imovine. Dakle, plodovi percepcijom postaju muževo vlasništvo, no samo ako su percipirani za vrijeme trajanja bračne zajednice.¹⁴⁹ Među plodove dotalne imovine ubrajalo se sve što se ubrajalo i u plodove neke druge imovine,

¹⁴³ Tryph. D. 23, 3, 75: „*Quamvis in bonis mariti dos sit, mulieris tamen est.*“ (Premda miraz pripada u imovinu muža, ipak je on ženin.). Prijevod prema: Margetić, L., Boras, M., *op. cit.* u bilj. 29, str. 85.

¹⁴⁴ Strohal, I., *op. cit.* u bilj. 1, str. 22.

¹⁴⁵ *Ibid.*, str. 27.

¹⁴⁶ *Ibid.*, str. 28.

¹⁴⁷ Evans Grubbs, J., *op. cit.* u bilj. 42, str. 96.

¹⁴⁸ D. 23, 3, 7 pr.-1: „Ako se plodovi ostvare tijekom trajanja braka, oni neće biti miraz, ali ako su ostvareni prije vjenčanja, pretvaraju se u miraz, osim ako se dogodi nešto između budućeg muža i suđene žene: jer tada se plodovi napravljeni na dar ne vraćaju.“ Prijevod na temelju: *ibid.*

¹⁴⁹ Strohal, I., *op. cit.* u bilj. 1, str. 32.

primjerice to je bilo mlado od životinja koje su dane u miraz ili najamnina od dotalne imovine.¹⁵⁰ Dotalna imovina bila je u vlasništvu imovinske bračne zajednice žene i muža, a muž je imao samo pravo raspolaganja njome.¹⁵¹

Potkraj republike, popustio je moral obiteljskog života te je bilo sve više razvoda pa se miraz počeo upotrebljavati u krive svrhe. Naime, muž je mogao, nakon šta dobije miraz, brak bezrazložno razvesti i time zadržati miraz ili ga primjerice potrošiti za vrijeme trajanja braka.¹⁵² Kako bi se spriječile takve situacije, u Augustovo doba počelo se ograničavati muževo raspolaganje mirazom te je 18. godine prije Krista donesen *Lex Iulia de adulteris* kojim je mužu zabranjeno otuđivanje miraznih nekretnina koje su se nalazile na teritoriju Italije bez pristanka žene¹⁵³, a u postklasično doba ta je zabrana proširena i na ostale nekretnine.¹⁵⁴

2.4.3. Razvod i obveza na povratak miraza

Kao što što se i iz prethodnog izlaganja moglo nazrijeti, obveza na povratak miraza po prestanku braka nastala je postepeno.¹⁵⁵ U ranije doba povratak miraza prilikom razvoda braka bio je moralna obveza muža.¹⁵⁶ U doba republike porastao je broj razvoda brakova te je stoga ta obveza sve češće bila i pravno uređena za slučaj prestanka braka.¹⁵⁷ Obično se pri osnivanju miraza od muža tražilo obećanje u obliku stipulacije da će u slučaju razvoda braka vratiti miraz, to jest njegovu procijenjenu vrijednost. Taj se miraz nazivao *dos recepticia*¹⁵⁸, a ako muž nije vratio miraz, žena ga je mogla tužiti na povrat akcijom *ex stipulatu* kojom je zahtijevala da muž odmah vrati cijeli miraz. U vrijeme kasne republike razvilo se shvaćanje da se miraz mora vratiti bez obzira na to je li vraćanje bilo izričito ugovoreno, te se vraćao bez obzira na način prestanka braka, dakle ne samo zbog razvoda.¹⁵⁹ U tu svrhu koristila se *actio rei uxoriae*¹⁶⁰, a podizala ju je žena sama ako je bila *sui iuris*.¹⁶¹ Ako je žena bila u vlasti *pater familias*, on je podnosio

¹⁵⁰ *Ibid.*, str. 33.

¹⁵¹ *Ibid.*, str. 35.

¹⁵² Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 139.

¹⁵³ Žiha, N., *op. cit.* u bilj. 111, str. 54.

¹⁵⁴ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 140.

¹⁵⁵ *Ibid.*, str. 139.

¹⁵⁶ Rešetar, B. *et al.*, *Suvremeno obiteljsko pravo i postupak*, Pravni fakultet u Osijeku, Osijek, 2017., str. 56.

¹⁵⁷ Reynolds, O. M., Jr., *Legal and Social Aspects of Roman Marriage*, Southern University Law Review, vol. 9, br. 2, 1982.-1983., str. 229.

¹⁵⁸ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 139.

¹⁵⁹ *Ibid.*

¹⁶⁰ Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 171.

¹⁶¹ Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 19, str. 164.

tužbu u njeno ime te se smatralo da kćer pristaje na to ako je znala za tužbu i nije joj se aktivno suprotstavila.¹⁶²

Žena je uživala povlašteni položaj u odnosu na druge muževe vjerovnike. Ako je muž bio osuđen na povrat miraza, a miraz je bio u novcu, obično mu je bilo dopušteno vratiti ga u obrocima. Vrlo često se mužu išlo u korist, te je Pomponije (D. 24, 3, 18, 1 (*Pomponius libro 16 ad Sabinum*)) smatrao da se iznos povrata miraza trebalo smanjiti, čak i kada je muž bio zbog vlastitih postupaka postao nesolventan, s iznimkom dolusa.¹⁶³ Ako je žena nakon razvoda braka umrla, njen nasljednik je mogao tužiti bivšeg muža.¹⁶⁴

Povodom *actio rei uxoriae* sudac je mogao prema načelima pravičnosti omogućiti tuženome da mirazne stvari vraća u dijelovima i kroz dulji rok. Također, sudac je mogao odrediti da se miraz ne vraća u cijelosti, to jest da si muž zadrži neke odbitke. Za razliku od akcije *ex stipulatu*, akcija *rei uxoriae* bila je *bonae fidei iudicia*, pa su se prema tome u obzir uzimali zahtjevi muža, ali i djece.¹⁶⁵

Muž je naime mogao zadržati miraz iz pet razloga: zbog djece, morala, troškova, darova ili zbog uklanjanja imovine.¹⁶⁶ Prema Ulpianu, ako je žena bila kriva za razvod, muž je mogao zadržati po jednu šestinu miraza za svako dijete (*propter liberos*) koje je imao s tom ženom, ali količina zadržanog miraza nije mogla biti veća od polovice ukupnog miraza:

Tituli ex Corpore Ulpiani 6, 10: „*Propter liberos retentio fit, si culpa mulieris aut patris cuius in potestate est divortium factum sit: tunc enim singulorum liberorum nomine sextae retinentur ex dote, non plures tamen quam tres...*“¹⁶⁷

Isto tako, muž je mogao zadržati jednu šestinu miraza iz nekih moralnih razloga (*propter mores*) ako je žena primjerice izvršila preljub.

Justinijanovo zakonodavstvo ukinulo je sve slučajeve u kojima je muž mogao zadržati miraz.¹⁶⁸

Po Justinijanovom pravu miraz se uvijek vraćao, osim ako je žena bila kriva za razvod. Također, on je ukinuo muževo pravo na odbitak koji se odnosio na djecu i moral. Akcije *ex stipulatu* i *rei uxoriae* spojene su u jednu tužbu koja se zvala *actio ex stipulatu*, ali ona je sad bila *bonae*

¹⁶² Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 173.

¹⁶³ *Ibid.*, str. 172.

¹⁶⁴ *Ibid.*, str. 173.

¹⁶⁵ Žiha, N., *op. cit.* u bilj. 111, str. 56.

¹⁶⁶ Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 174.

¹⁶⁷ Tituli ex Corpore Ulpiani 6.9: „Zadržavanje biva zbog djece ako je do razvoda došlo krivnjom žene (*culpa*) ili oca u čijoj je vlasti bila; jer tada se zadržava šestina miraza za svako dijete, a najviše za troje...“ Prijevod na temelju: Frier, B.; McGinn, T., *op. cit.* u bilj. 11, str. 174.

¹⁶⁸ Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 19, str. 166.

fidei tužba. Njoj, za razliku od prethodne istoimene tužbe, nije trebala prethoditi stipulacija, već je smatrano je da je to prešutno učinjeno. Ova tužba je slična prethodnoj tužbi *rei uxoriae* te su mnoga pravila te tužbe prenesena na ovu tužbu.¹⁶⁹ Po Justinijanovom pravu žena je dobila zakonsko založno pravo na cijeloj muževoj imovini te prvenstvo pred svim drugim muževim vjerovnicima i založnim pravima radi osiguranja povratka miraza.¹⁷⁰ Nadalje, Justinijan je zaštitio ženina prava još više te je u potpunosti zabranio otuđenja nekretnina koje čine miraz te se one čak i uz pristanak žene nisu mogle otuđiti. Prema Justinijanu muž je bio samo formalni vlasnik miraza, to jest imao je pravo plodouživanja (*ususfructus*), a žena je bila stvarni vlasnik s gospodarskog gledišta. Muž je imao za vrijeme braka pravo upotrebljavati miraz i koristiti plodove.¹⁷¹ Tako je primjerice u slučaju ženine krivnje za razvod braka, kada se miraz nije vraćao ženi, miraz prelazio u vlasništvo djece, dok je muž dobivao samo plodouživanje. Naprotiv, ako je krivnja za razvod pripisana mužu, isti je gubio darove poklonjene ženi koji su pritom u jednakom omjeru pripadali djeci i ženi, s tim da je žena dobivala još pravo plodouživanja.¹⁷²

¹⁶⁹ *Ibid.*

¹⁷⁰ Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 14, str. 140.

¹⁷¹ *Ibid.*

¹⁷² Žiha, N., *op. cit.* u bilj. 111, str. 57.

3. UREĐENJE IMOVINSKIH ODNOSA BRAČNIH DRUGOVA U SUVREMENOM HRVATSKOM PRAVU

3.1. Zakonsko uređenje imovinskih odnosa bračnih drugova

3.1.1. Vlastita imovina

Imovinu, kao pravnu kategoriju, sačinjava skup subjektivnih imovinskih prava koja su predstavljena jednim nositeljem. Tu ne spada samo imovinska masa neke osobe, već i svi građanskopravni odnosi u koje je ona stupila kao određeni subjekt.¹⁷³ Prema čl. 35. Obiteljskog zakona imovina se dijeli na vlastitu imovinu i bračnu stečevinu, a u koju kategoriju će imovina spadati ovisi o vremenu stjecanja. Čl. 39. ObZ-a pritom određuje: „Vlastita imovina je ona imovina koju je bračni drug imao u trenutku sklapanja braka ili ju je stekao tijekom trajanja bračne zajednice na pravnom temelju različitom od rada.“ Bračni drug može vlastitom imovinom slobodno i samostalno raspolagati i upravljati i za to ne treba tražiti pristanak drugog bračnog druga.¹⁷⁴ Za određenje pojma vlastite imovine odlučujući je vremenski kriterij. Tako određena stvar mora biti u vlasništvu, odnosno pravo pripadati jednom od bračnih drugova prije nego što oni sklope brak kako bi sačinjavali vlastitu imovinu.

Prema Obiteljskom zakonu, vlastitu imovinu čini i imovina koju je jedan od bračnih drugova stekao tijekom trajanja bračne zajednice na pravnom temelju različitom od rada. Zakon izričito navodi u čl. 39. st. 3. da je autorsko djelo „vlastita imovina onoga bračnoga druga koji ga je stvorio“, no sudska praksa daje puno jasniju sliku toga što se smatra vlastitom imovinom. To je primjerice u slučaju nasljeđivanja, darovanja, prisvojenja i nalaza stvari.¹⁷⁵ Imovina koju jedan bračni drug stekne na taj način, njegova je vlastita imovina. Primjerice, pjesma koju je jedan bračni drug napisao njegova je vlastita imovina, no ako on dobije imovinsku naknadu zbog prodaje tog teksta (autorsko djelo) ili ju snimi i zaradi na tome, novac stečen na taj način je bračna stečevina.¹⁷⁶ Potvrdu toga nalazimo u jednoj presudi Vrhovnog suda RH: „Temeljem nespornih utvrđenja da predmetne slike predstavljaju autorska [djela], da ih je stvorio tuženik tijekom trajanja bračne zajednice, tijekom kojeg vremena u svezi s tom imovinom nisu ostvarivana niti prava niti koristi, trebalo je zaključiti da navedena imovina predstavlja vlastitu

¹⁷³ Klarić, P.; Vedriš, M., *Građansko pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2014., str. 94.

¹⁷⁴ Alinčić, M.; Hrabar, D.; Jakovac-Lozić, D.; Korać Graovac, A., *Obiteljsko pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2007., str. 514.

¹⁷⁵ Erdelec, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 9.

¹⁷⁶ Aralica, T., *Bračna stečevina i drugi imovinski odnosi bračnih drugova u sudskoj praksi*, Informator, Zagreb, 2017. str. 26.

imovinu tuženika...“¹⁷⁷ Dakle, sud je u priloženoj presudi utvrdio da su slike koje je autor naslikao njegova vlastita imovina, iako su naslikane za vrijeme trajanja bračne zajednice, a s obzirom da nisu ostvarene nikakve imovinske koristi, primjerice prodajom slika, bračni drug nema pravo ni na kakvu naknadu glede njih.

3.1.2. Bračna stečevina

Prema čl. 36. st. 1. Obiteljskog zakona bračna stečevina je „imovina koju su bračni drugovi stekli radom za vrijeme trajanja bračne zajednice ili potječe od te imovine“. Stari Zakon o braku i porodičnim odnosima (dalje u tekstu: ZBPO)¹⁷⁸, koji se primjenjivao do stupanja na snagu Obiteljskog zakona 1. srpnja 1999. godine, definirao je odgovarajući pojam u čl. 277. na način da je propisano da je imovina koju su bračni drugovi stekli radom za vrijeme trajanja bračne zajednice ili potječe iz te imovine njihova zajednička imovina. Dakle, prema prijašnjem zakonu ta se imovina nije nazivala bračnom stečevinom, već zajedničkom imovinom bračnih drugova. Ta imovina je bila u zajedničkom vlasništvu, a prilikom utvrđivanja suvlasničkih dijelova udio bračnog druga u zajedničkoj imovini određivao se prema njegovom doprinosu u stjecanju te imovine (čl. 287. ZBPO-a). U slučaju spora, sud je pri određenju koliki je bio doprinos bračnih drugova u stjecanju zajedničke imovine vodio računa o osobnom dohotku i zaradi svakog od bračnih drugova, ali i o pomoći jednog bračnog druga drugome, o radu u domaćinstvu i porodici, brizi oko odgoja i podizanja djece, kao i o svakom drugom obliku rada i suradnje u upravljanju, održavanju i povećanju zajedničke imovine. Dakle, za razliku od Obiteljskog zakona prema kojemu su bračni drugovi u jednakom omjeru suvlasnici bračne stečevine (čl. 36. st. 3.), udio svakog bračnog druga u zajedničkoj imovini bračnih drugova stečenoj prije 1. srpnja 1999. godine nije bio unaprijed određen, već su ga trebale odrediti stranke svojim sporazumom ili sud ukoliko ne dođe do sporazuma. To je glavni razlog zašto su sudske presude u pogledu bračne stečevine prije donošenja Obiteljskog zakona trajale znatno duže od aktualnih sporova. Naime, od usvajanja presumpcije o suvlasništvu, bračni drugovi ne moraju dokazati svoj doprinos u stjecanju imovine, već vrijeme stjecanja (za trajanja bračne zajednice) te da je imovina kupljena iz sredstava koja predstavljaju ili potječu iz bračne

¹⁷⁷ Presuda Vrhovnog suda RH broj Rev 249/2008-3 od 31. kolovoza 2010., dostupno na: <https://sudskapraksa.csp.vsrh.hr/decisionText?id=090216ba8058dd30&q=Autorsko+pravo+je+vlastita+imovina> (3. lipanj 2023.).

¹⁷⁸ Zakon o braku i porodičnim odnosima (Narodne novine, br. 11/1978, 27/1978, 45/1989, 59/1990, 25/1994).

stečevine.¹⁷⁹ Pritom se navedeno može sumirati, kako je učinjeno i u udžbeniku iz obiteljskog prava: „Bitna obilježja bračne stečevine su: 1. Imovina stečena radom ili potječe od imovine stečene radom, imovinska korist od autorskog prava ili srodnih prava te dobitak od igara na sreću; 2. Stečena je za vrijeme trajanja bračne zajednice; 3. Predstavlja suvlasništvo.“¹⁸⁰

Rad je način stjecanja nove imovinske vrijednosti, a kao osnova stjecanja imovine može biti samostalan ili zajednički te neposredan ili posredan. Samostalan rad je rad svakog pojedinog bračnog druga na temelju radnog odnosa, izradom autorskog djela, radom u kućanstvu i slično. Zajednički rad je primjerice rad u zajedničkom poduzeću ili primjerice odvjetničkom uredu. Neposredan rad je neposredno stvaranje nove vrijednosti koja se iskazuje u obliku plaće ili dobiti.¹⁸¹ Primjerice, jedan bračni drug radi kao arhitekt te za to prima plaću ili ima svoju građevinsku firmu i ima uz plaću i godišnju dobit. Posredan rad je rad kojim se ne stvara nova vrijednost, ali njime se pomaže drugom bračnom drugu da ostvari povećanu vrijednost. Primjerice, žena koja je kućanica oslobađa muža svakodnevnih briga oko brige za djecu, obavljanja kućanskih poslova, odlaska u nabavku i brojnih drugih stvari vezanih za kućanstvo te na taj način omogućava mužu da se posveti vlastitom poslu i time zaradi više nego što bi mogao kada bi morao obavljati dio poslova koje žena obavlja.¹⁸² U vezi navedenog treba posebno istaknuti da je svim državama članicama EU udio žena koje skrbe o djeci i njihovom obrazovanju, a na taj način pridonose posrednim radom, mnogo veći nego udio muškaraca. Hrvatska se na toj ljestvici 2016. godine našla među državama u kojima je prisutna najveća razlika među muškarcima i ženama.¹⁸³ Ta razlika pokazuje koliko je posredan rad u Republici Hrvatskoj još uvijek prisutan.

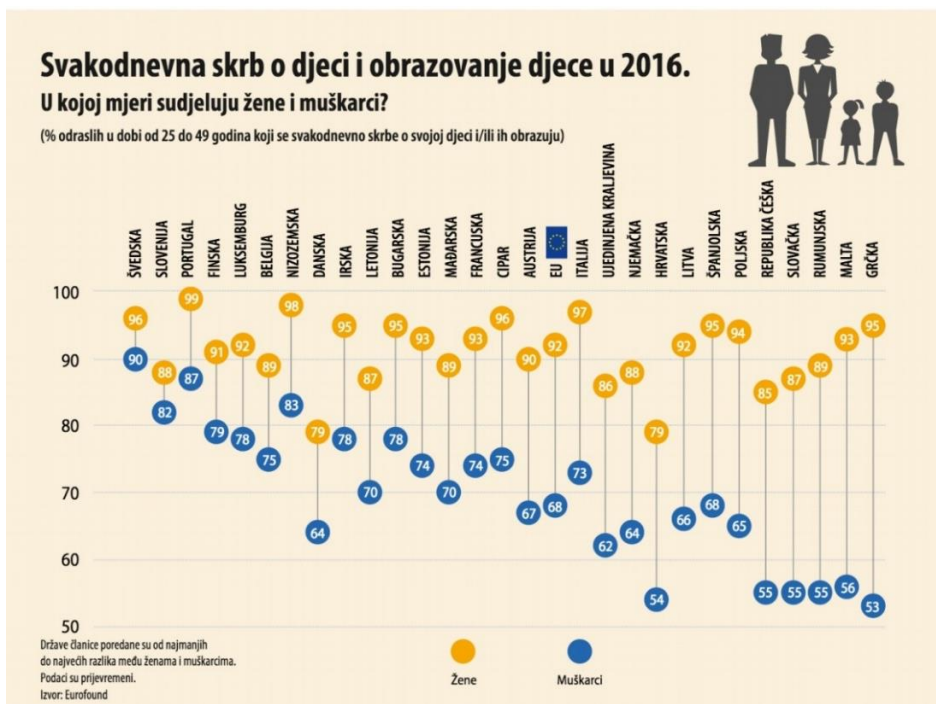
¹⁷⁹ Majstorović, I., *Bračni ugovor – novina hrvatskoga obiteljskog prava*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., str. 160.

¹⁸⁰ Alinčić, M.; Hrabar, D.; Jakovac-Lozić, D.; Korać Graovac, A., *op. cit.* u bilj. 174, str. 501.

¹⁸¹ *Ibid.*, str. 501 – 502.

¹⁸² *Ibid.*

¹⁸³ Također, može se vidjeti razlika u svakodnevnom kuhanju i kućanskim poslovima muškaraca i žena u 2016.: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/womenmen_2017/hr_hr/images/pdf/WomenMenEurope-DigitalPublication-2017_hr.pdf?lang=hr, str. 24.-25. (06.05.2023.).

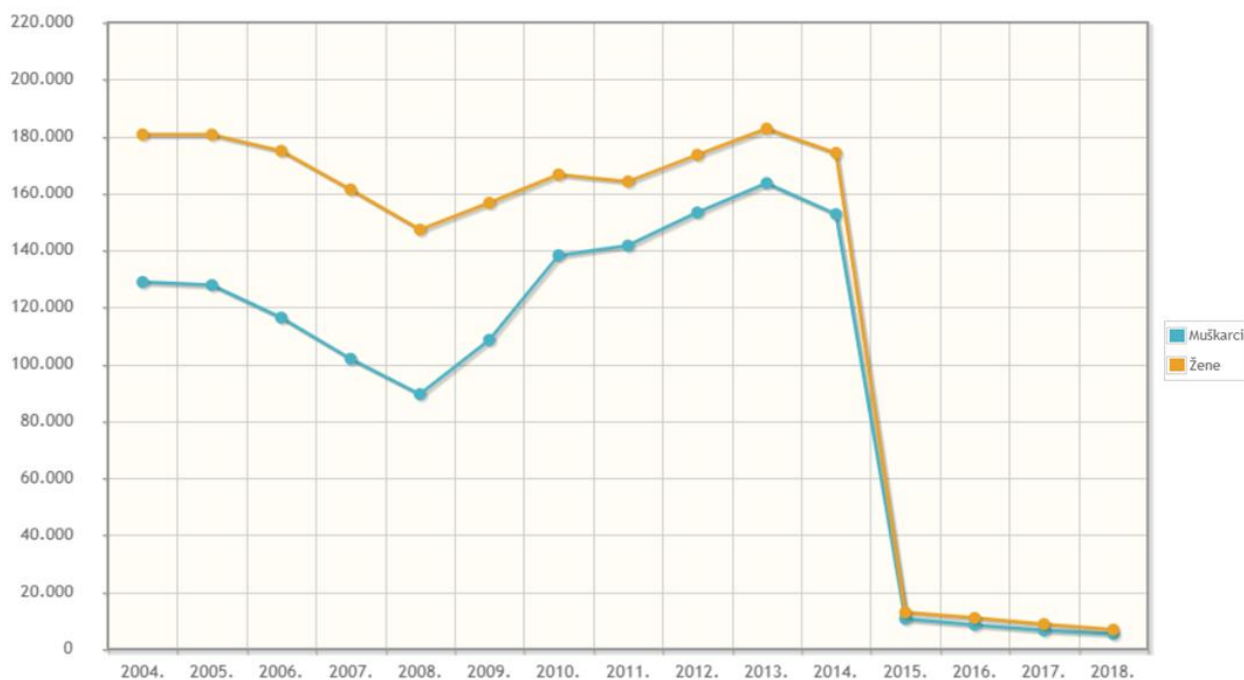
Graf 1.: Svakodnevna skrb muškaraca i žena o djeci i obrazovanju djece u 2016.¹⁸⁴

Prema statističkim podacima Hrvatskog zavoda za zapošljavanje evidentno je da postoji jaz u zaposlenosti muškaraca i žena koji je uvjetovan time da su žene posvećenije obitelji, to jest dio žena se opredjeljuje voditi brigu o kućanstvu, a rad prepušta mužu. No, kao što vidimo na temelju grafa, stopa nezaposlenosti muškaraca i žena, a skupa s njom i jaz u zaposlenosti smanjuju se.¹⁸⁵ Jedno od glavnih obilježja razvijenih društava, a u to spada i hrvatsko, je feminizacija radne snage te promjena od obitelji jednog muškog hranitelja prema obitelji s dva hranitelja.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Vidi: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/womenmen_2017/hr_hr/images/pdf/WomenMenEurope-DigitalPublication-2017_hr.pdf?lang=hr (05.06.2023.).

¹⁸⁵ Mjesečni statistički bilten, dostupno na: https://www.hzz.hr/app/uploads/2022/09/bilten2023_1.pdf, str. 9 – 11 (06.05.2023.).

¹⁸⁶ Vidi opširnije u: Kerovec, N., *(Ne)jednakost žena na tržištu rada*, Revija za socijalnu politiku, vol. 10, br. 3, 2003., str. 263 – 282.

Graf 2.: Nezaposlene osobe prema spolu od 2004. do 2018. godine¹⁸⁷

Uzimajući u obzir navedene trendove u zaposlenosti, vrednovanje i posrednog rada pri utvrđivanju udjela suvlasničkog dijela bračnog druga u suvlasničkoj imovini veoma je bitno. Tako je Vrhovni sud RH u jednoj svojoj presudi naveo: „...u slučaju spora sud utvrđuje koliki je bio doprinos bračnih drugova u stjecanju zajedničke imovine, pri čemu vodi računa ne samo o osobnom dohotku (plaći) i zaradi svakog od bračnih drugova, nego i o pomoći jednog bračnog druga drugome u radu i domaćinstvu i porodici, brizi oko odgoja i podizanja djece, kao i o svakom drugom obliku rada i suradnje u upravljanju, održavanju i povećanju zajedničke imovine...“¹⁸⁸ Iz navedene presude vidljivo je da je sud i ranije uzimao u obzir doprinos žene u kućanstvu, no s obzirom da je teško utvrditi taj doprinos, uređenje koje donosi Obiteljski zakon puno je praktičnije i pravednije.

U Obiteljskom zakonu su navedena dva izričita primjera imovine koja potječe od imovine stečene radom. To su dobitak od igara na sreću i imovinska korist od autorskoga prava i autorskom pravu srodnih prava. Zakonodavac je odlučio regulirati imovinske odnose bračnih drugova koji se tiču intelektualnog djela na način da je autorsko djelo vlastita imovina jednog bračnog druga jer ne bi bilo pošteno da jedan bračni drug prisvaja intelektualni trud i djelo

¹⁸⁷ Nezaposlenost po godinama i spolu, dostupno na: <http://trzisterada.hzz.hr/Unemployment/YearGender?rend=0> (05.06.2023.).

¹⁸⁸ Presuda Vrhovnog suda RH broj Rev-1084/08-2 od 29. listopada 2008., dostupno na: <https://sudskapraksa.csp.vsrh.hr/decisionPdf?id=090216ba8055dc9e> (07.05.2023.).

drugog bračnog druga, no imovinska korist koja se stječe od autorskog prava ulazi u režim bračne stečevine jer se pretpostavlja da je jedan bračni drug drugome, prilikom izrade određenog autorskog djela, bio potpora u svim ostalim životnim situacijama, primjerice u brizi o kućanstvu i odgoju djece te mu je na taj način olakšao stvaranje njegovog djela. Dobitak od igara na sreću reguliran je zato što je nemoguće dokazati je li uloženi novac vlastita imovina jednog bračnog druga ili bračna stečevina.¹⁸⁹ Uz to, predmet bračne stečevine može biti primjerice i ušteđevina u novcu, prihodi od bračne stečevine (najamnina stana) i vlasništvo trgovačkog društva ako je osnovano ulaganjem novčanih i drugih vrijednosti koja su dio bračne stečevine.¹⁹⁰

Za određenje bračne stečevine nije bitno trajanje braka, već bračne zajednice, to jest životne zajednice bračnih drugova.¹⁹¹ Za postojanje bračne zajednice potreban je *animus*, to jest volja bračnih drugova za zajedničkim životom. Tako će bračna zajednica postojati čak iako bračni drugovi ne žive u istom domaćinstvu, primjerice kad netko od njih radi u drugoj državi ili mjestu, a oni bi stvarno željeli živjeti kao bračni drugovi.¹⁹² Nasuprot tome, u slučaju da ne postoji više *animus*, a bračni drugovi žive zajedno, bračna zajednica ne postoji. Primjerice, bračni drugovi mogu živjeti u istoj kući zbog ekonomskih neprilika, ali međusobno ne komunicirati. No, u svakom slučaju, činjenica da je netko napustio zajednički dom s namjerom da prestane bračna zajednica bitan je znak da je bračna zajednica zaista prestala postojati.¹⁹³ Ako bračni drugovi steknu određenu imovinu nakon prestanka bračne zajednice, a brak nije pravomoćno razveden, ta imovina ne ulazi u bračnu stečevinu.¹⁹⁴

Zadnje bitno obilježje bračne stečevine je suvlasništvo bračnih drugova na bračnoj stečevini u jednakim dijelovima, ako nije drukčije ugovoreno.¹⁹⁵ To je neoboriva zakonska presumpcija (*praesumptio iuris et de iure*). Dakle, bračna stečevina je po svojoj pravnoj naravi suvlasništvo, to jest vlasništvo više osoba na istoj fizički nepodijeljenoj stvari po dijelovima koji su idealno određeni.¹⁹⁶ Potreba uvođenja ovakvog režima uređenja imovinskopravnih odnosa bračnih drugova, kao što je gore već navedeno, bili su dugotrajni sudski postupci vođeni s ciljem podjele imovine bračnih drugova koji su trajali desetak ili više godina te nemogućnost utvrđivanja stvarnog doprinosa pojedinog bračnog druga u stjecanju te imovine.¹⁹⁷ Doprinos ovog načina

¹⁸⁹ Alinčić, M.; Hrabar, D.; Jakovac-Lozić, D.; Korać Graovac, A., *op. cit.* u bilj. 174, str. 498.

¹⁹⁰ *Ibid.*, str. 505.

¹⁹¹ Čl. 23. st. 1. ObZ-a.

¹⁹² Alinčić, M.; Hrabar, D.; Jakovac-Lozić, D.; Korać Graovac, A., *op. cit.* u bilj. 174, str. 503.

¹⁹³ *Ibid.*, str. 498-499.

¹⁹⁴ Vidi: <https://klinika.pravo.hr/blog/gra%C4%91ansko-pravo> (08.05.2023.).

¹⁹⁵ Čl. 36. st. 3. ObZ-a.

¹⁹⁶ Alinčić, M.; Hrabar, D.; Jakovac-Lozić, D.; Korać Graovac, A., *op. cit.* u bilj. 174, str. 501.

¹⁹⁷ Majstorović, I., *op. cit.* u bilj. 179, str. 148.

uređenja suvlasničkih dijelova bračnih drugova u bračnoj stečevini je skraćivanje sudskih postupaka i pravednije podjela bračne stečevine.¹⁹⁸ Dakle, iako je povijesno prevladavao sustav u kojemu je prednost imao muškarac, razvitkom modernog prava ta je neravnopravnost puno manja.¹⁹⁹ *Ratio legis* određivanja suvlasništva na jednake dijelove nije zaštita muškaraca ili žena, već oba bračna druga, ali je ipak jasno je da je u praksi najčešće žena ona koja traži i treba dobiti zaštitu.²⁰⁰

Svaki bračni drug vlasnik je idealne polovice svake stvari ili prava koji čine bračnu stečevinu, osim ako su bračni drugovi drukčije uredili svoje imovinske odnose. Posljedično, suvlasnik nad svojim idealnim dijelom ima sve ovlasti vlasnika te njime može samostalno raspolagati.²⁰¹ Tim raspolaganjem, međutim, bračni drug ne smije umanjiti ukupnu vrijednost bračne stečevine, a ako ju umanjuje, za raspolaganje treba pristanak drugog bračnog druga.²⁰² Izvršavanje prava vlasništva nad cijelom bračnom stečevinom je ograničeno jer nad njom postoje suvlasnička prava oba bračna druga.²⁰³ Stoga je za poslove redovite i izvanredne uprave potreban sporazum bračnih drugova. Za poslove redovite uprave predmnijeva se da je drugi bračni drug dao svoju suglasnost, ako se ne dokaže drugačije, dok kod poslova izvanredne uprave pristanak mora biti dan izričito.²⁰⁴ Poslovi redovite uprave su poslovi koji se poduzimaju radi redovitog održavanja i uporabe stvari, primjerice redoviti servis osobnog vozila.²⁰⁵ Izvanredni poslovi su poslovi koji prelaze okvir redovitog održavanja ili korištenja stvari, to jest ako se ne poduzimaju u interesu oba bračna druga.²⁰⁶ Primjerice, tu pripada otuđenje suvlasničke nekretnine od strane jednog bračnog druga.

3.2. Bračni ugovor

Odnosi u obiteljskom pravu regulirani su dvjema vrstama normi. Kognitivne (stroge) norme prevladavaju te obvezuju pravne subjekte da ih se pridržavaju, a svrha im je osigurati trajnost

¹⁹⁸ Vidi *supra* 3.1.2.

¹⁹⁹ Kačer, H., *(Izvan)bračna stečevina i zemljišne knjige-neka pitanja i dvojbe*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 55, br. 3-4, 2005., str. 1051.

²⁰⁰ Usp. Kačer, H., *Jedan pravni problem bračne stečevine (mnogi smatraju da (više) nije problem, a praksa pokazuje drugačije)*, *Godišnjak Aktualnosti hrvatskog zakonodavstva i pravne prakse*, vol. 26, 2019., str. 564.

²⁰¹ Rešetar, B.; Josipović, U., *Sporna pitanja bračne stečevine s osvrtom na bankovne ugovore bračnih drugova*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 50, br. 1, 2013., str. 121.

²⁰² *Ibid.*

²⁰³ Čl. 38. st. 1. Zakona o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, Narodne novine br. 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 143/12, 152/14, 81/15, 94/17.

²⁰⁴ Čl. 37. st. 1. i 2. ObZ-a.

²⁰⁵ Rešetar, B.; Josipović, U., *op. cit.* u bilj. 209, str. 121.

²⁰⁶ Vidi: <https://www.iusinfo.hr/aktualno/u-sredistu/25466> (05.06.2023.).

odnosa u obiteljskom pravu. U te norme spadaju gore spomenute koje normiraju zakonsko uređenje imovinskih odnosa bračnih drugova. Disjunktivne norme zastupljene su u manjoj mjeri te omogućavaju pravnim subjektima veću slobodu u odlučivanju, a dijele se na alternativne i dispozitivne. Dispozitivne norme dopuštaju odstupanja od propisanih pravila prema načelu autonomije volje, a jedno je od takvih odstupanja i uređenje imovinskih odnosa u braku bračnim ugovorom. Takvo uređenje omogućuje nevjesti i ženiku da urede svoje odnose na način koji im najviše odgovara i koji je u njihovom interesu.²⁰⁷ Tako se prema Obiteljskom zakonu bračnim ugovorom mogu urediti imovinskopravni odnosi na postojećoj ili budućoj imovini.²⁰⁸ S obzirom na navedeno, bračni drugovi mogu odrediti različite udjele u bračnoj stečevini. Osim zakonom propisane razdiobe bračne stečevine na dva jednaka dijela, oni mogu ugovoriti, primjerice da jednom bračnom drugu pripada 1/3, a drugom 2/3. Bračni ugovor može se sklopiti prije ili tijekom braka. Kada se bračni ugovor sklapa prije braka, ima odgodni učinak te njegovi učinci nastaju tek trenutkom sklapanja braka.

Bračni ugovor proizvodit će pravne učinke sklapanjem braka te će biti valjan samo ako su ispunjene pretpostavke za valjanost bračnog ugovora. Ako neka od pretpostavki nije ispunjena, pravni posao je nevaljan, a to su:

- poslovna sposobnost stranaka
- valjano i suglasno očitovanje volje
- dopuštenost sadržaja
- određeni oblik pravnog posla.²⁰⁹

Svaka osoba rođenjem stječe pravnu sposobnost te je subjekt u pravnom prometu.²¹⁰ To znači da čak i malo dijete može biti vlasnik određene imovine, ali ono nema poslovnu sposobnost. Poslovna sposobnost definira se kao sposobnost proizvođenja pravnih učinaka očitovanjem vlastite volje, a pojedinac ju stječe punoljetnošću²¹¹ ili *ex lege* te na temelju sudske odluke ako je navršio 16 godina i sklopio brak. Poslovna sposobnost vrlo je važna i za sklapanje bračnog ugovora. Naime, bračni drugovi sklapaju bračni ugovor samostalno. Prema Čl. 41. st. 1. ObZ-a, u ime bračnog druga koji je lišen poslovne sposobnosti, bračni ugovor može sklopiti njegov skrbnik s prethodnim odobrenjem centra za socijalnu skrb.

²⁰⁷ Majstorović, I., *op. cit.* u bilj. 179, str. 168-169.

²⁰⁸ Čl. 40. st. 1. ObZ-a.

²⁰⁹ Majstorović, I., *op. cit.* u bilj. 179, str. 171.-172.

²¹⁰ Čl. 17. st. 5. Zakona o obveznim odnosima, Narodne novine br. NN 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22.

²¹¹ *Ibid.*, čl. 18, st 1. i 2.

Za razliku od braka kod kojega nema priznanja mana volje, na sklapanje bračnog ugovora primjenjuju se opća pravila obveznog pravila te se stoga uvažava ako dođe do nesporazuma. Naime, ako stranke vjeruju da su suglasne, ali među njima ne postoji suglasnost o predmetu ili osnovi ugovora, takav ugovor nije nastao.²¹² Uz to, ako ugovor o podjeli bračne stečevine ne sadrži izričitu izjavu pristanka na uknjižbu onoga čije se pravo ograničava, opterećuje, ukida ili prenosi na drugu (*clausulu intabulandi*), zemljišnoknjižni sud će odbiti prijedlog za uknjižbu prava vlasništva na temelju tog ugovora.²¹³

Predmet bračnih ugovora, kao što je već rečeno, nije precizno određen te je tako dopušten svaki sporazum bračnih drugova koji se ne protivi propisima.²¹⁴ Predmet bračnih ugovora može biti primjerice određivanje različitih udjela u bračnoj stečevini, određivanje prihoda kao vlastite imovine, određivanje prava prvokupa na imovini i uspostava služnosti.²¹⁵ Ipak, kako bi ugovor bio bračni, mora sadržavati barem jednu odredbu kojom se uređuju imovinskopravni odnosi bračnih drugova na način koji se razlikuje od zakonskog imovinskog režima. Dakako, u ugovor se mogu uvrstiti i odredbe koje nisu imovinskopravne naravi: izbor prezimena, određivanje mjesta stanovanja i obavljanje poslova u obiteljskoj zajednici jer su to osobna prava i dužnosti bračnih drugova koja se sporazumno određuju.²¹⁶

Propisani oblik bračnog ugovora vrlo je bitan za njegovu valjanost. Prema Čl. 40. st. 3. ObZ-a „bračni ugovor sklapa se u pisanom obliku, a potpisi bračnih drugova moraju biti ovjereni kod javnog bilježnika.“ U slučaju da nije poštivana forma bračnog ugovora, on neće proizvoditi pravne učinke, to jest ništetan je. Ovjera potpisa ugovornih stranaka na bračnom ugovoru je bitan sastojak tog ugovora, a izostanak propisane forme za bračni ugovor ne može biti nadomješten ispunjenjem ugovora kao što je moguće kod drugih ugovora prema Zakonu o obveznim odnosima.²¹⁷

²¹² Majstorović, I., *op. cit.* u bilj. 179, str. 180.

²¹³ Presuda Županijskog suda u Varaždinu broj Gž-4947/12-2 od 05.09.2013., dostupno na: <https://www.iusinfo.hr/sudska-praksa/SE716B4947S12P2D20130905> (05.06.2023.).

²¹⁴ Ruggeri, L.; Winkler, S., *Neka pitanja o imovinskim odnosima bračnih drugova u hrvatskom i talijanskom obiteljskom pravu*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 40, br. 1, 2019., str. 176.

²¹⁵ Erdelec, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 27.

²¹⁶ Usp. Babić, L.; Baršćevski, O., *(Ne)spojivost bračnog ugovora i dobra supruga*, Bogoslovska smotra, vol. 84, br. 2, 2014., str. 289.

²¹⁷ Presuda Županijskog suda u Varaždinu, Gž-4491/14-2 od 26. listopada 2015. tako navodi: „No imajući u vidu da tuženici nisu u smislu odredbe čl. 255. OZ-a sklopili bračni ugovor kojim da bi uredili svoje imovinskopravne odnose u pogledu bračne stečevine, uključujući i spornu nekretninu, a obzirom da je u smislu citirane odredbe čl. 255. OZ bračni ugovor strogo formalni pravni posao jer propisan pisani oblik ugovora i ovjereni potpisi ugovornih stranaka čine njegov bitni sastav, to izostanak takve propisane forme ugovora ne može biti nadomješten realizacijom usmenog ugovora kako to pogrešno smatra prvotužena u izjavljenoj žalbi.“ Istovjetno stajalište i u odluci: Presuda Vrhovnog suda broj Rev-786/08-2 od 12. veljače 2009., dostupna na: <https://sudskapraksa.csp.vsrh.hr/decisionPdf?id=090216ba80563f09> (06.05.2023.).

Konačno u vezi bračnog ugovora treba istaći njegovu pozitivnu stranu koja se u prvom redu pokazuje prilikom razvoda. Naime, kao posljedica razvoda braka često se javlja problem predstavlja li određeni dio imovine bračnu stečevinu ili vlastitu imovinu, a kako bi se izbjegle nedoumice oko takvih pitanja, poželjno je sklopiti bračni ugovor koji nudi određeni stupanj pravne sigurnosti. Postoji mogućnost da će nekim pojedincima ideja bračnog ugovora biti odbojna jer se njime težište stavlja na imovinske odnose, a ne na brak kao životnu zajednicu koja se temelji na emocijama, te ima i kulturne, vjerske i sociološke posljedice, a jedna od njegovih primarnih funkcija osnivanje je obitelji te zajedničko podizanje djece. Unatoč tomu bračni ugovor ima pozitivnu funkciju jer se njime može najtočnije odrediti što će pripasti u vlastitu imovinu, a ne u bračnu stečevinu. Naime, postoje građani s visokim prihodima i velikom količinom imovine kojima je u interesu odstupiti od zakonskog režima koji se temelji na načelu obiteljske solidarnosti neovisno o realnom doprinosu u stvaranju bračne stečevine.²¹⁸ Time se može izbjeći sudski spor u vezi razvoda braka jer ako ne postoji dogovor o podjeli imovine, ne može doći do sporazumnog razvoda te će o razvrgnuću bračne stečevine odlučivati sud u parničnom postupku. Bračnim ugovorom mogu se izbjeći sporovi, visoki sudski troškovi te zaštititi vrijednost imovine.

²¹⁸ Ruggeri, L.; Winkler, S., *op. cit.* u bilj. 214, str. 176.

4. ZAKLJUČAK

Brak između muškarca i žene proizvodi niz osobnopravnih i imovinskopravnih učinaka. Imovinskopravni učinci braka u antičkom Rimu bili su izvor i povod brojnih problema i sporova koji bi završavali pred sudom, o čemu svjedoči veći broj komentara, konkretnih odgovora rimskih pravnikâ na postavljena pitanja u vezi imovine koja je bila unesena u brak, odnosno koju su bračni drugovi međusobno prenosili. To je posebno bio slučaj s oblikom braka *sine manu* u kojem je postojao režim razdvojenih imovina, odnosno žena je imala vlastitu imovinu, a nije kao ranije bila pod vlašću muža koji je jedini bio imovinskopravno sposoban.

S obzirom pak na činjenicu zajedničkog života, i u braku *sine manu* postojala je potreba da žena doprinosi zajedničkom kućanstvu, što se ostvarivalo putem miraza. Miraz je mogla dati žena ili njezin otac obitelji te je on prelazio u imovinu muža, no može se uočiti kako je on, od prvobitnog razvoja samo prava na povrat miraza u slučaju smrti i/ili razvoda, evoluirao u oblik izdvojenog dijela imovine koji je samo formalno pripadao mužu, dok je žena imala vrlo jake mehanizme očuvanja njegove supstancije. S druge strane, može se uočiti poseban režim bračnih darova. Dok su darovi među zaručnicima u rimskom pravu bili dopušteni, darovanja među bračnim drugovima bila su u klasičnom rimskom pravu zabranjena. Ta zabrana imala je utemeljenje u običajnom pravu. Naime, pravnici su smatrali da bi darovi motivirani ljubavlju iscrpili imovinu supružnika i odvratili pažnju od glavnog cilja braka, a to je stvaranje potomstva. Uz to, cilj navedene zabrane se može identificirati u suzbijanju ulazaka u brak motiviranih samo imovinskim interesima. Ipak, posebno nakon zakonskih intervencija u bračno pravo, darovi *divortii causa* bili su dozvoljeni, a njihov cilj bio je postizanje dobrovoljnog obostranog razvoda jer na taj način ni jedno od supružnika nije ispadalo krivo za razvod.

Općenito se glede uređenja imovinskih odnosa u braku u rimskom pravu može ustvrditi da je kroz klasični period vladao sustav zasebnih imovina, no ipak je dolazilo do određenih oblika njihova miješanja, posebno u vezi upravljanja miraznom imovinom. Naime, ako je muž prilikom sklapanja braka bio *pater familias* svoje obitelji, on je stekao pravo upravljanja mirazom. Nadalje, on se smatrao vlasnikom plodova miraza koje je percipirao za vrijeme trajanja braka. S daljnjim razvojem u postklasičnom pravu, može se reći da je dotalna imovina činila zajedničku imovinu žene i muža, jer iako je formalno pripadala njemu te je on imao pravo na plodove i određene odbitke u vezi uzdržavanja djece, u slučaju razvoda braka žena je imala pravo prvenstva pred svim njegovim vjerovnicima na razlučenje i povrat tih stvari. Dakle, unatoč principu odvojenosti imovine bračnih drugova, dotalna imovina imala je određene karakteristike bračne stečevine u hrvatskom suvremenom pravu. No, za razliku od suvremenog

hrvatskog prava, u rimskom pravu njome je za vrijeme trajanja braka mogao raspolagati samo muž.

Prema hrvatskom obiteljskom zakonodavstvu bračni drugovi mogu izabrati hoće li regulirati svoje imovinske odnose bračnim ugovorom ili žele li da se na njihove imovinske odnose primjenjuje zakonski imovinski sustav, u kojem postoje bračna stečevina, zajednička imovina bračnih drugova stečena radom, i vlastita imovina. Bračni ugovor novost je suvremenog doba jer u rimskom pravu bračni drugovi nisu imali na raspolaganju takvo sredstvo. Ta mogućnost prilagođena je razvitku današnjeg društva. Naime, u rimsko doba uloga muškaraca je bila rad i financijska skrb o obitelji, a žene su bile domaćice te su se skrbile o kućanstvu i djeci. Danas je također prisutna veća nezaposlenost žena nego muškaraca jer žene ostaju kući skrbiti se o djeci, u vezi čega su žene zaštićene sustavom bračne stečevine i odredbama o suvlasništvu nad njom. Međutim, te se razlike pomalo smanjuju te je sveprisutan trend kretanja obitelji od jednog hranitelja prema obitelji s dva hranitelja, pri čemu i žene sve više zarađuju, što u vezi sa sve više naglašenim individualitetom i ulaganjem u vlastitu karijeru dovodi do toga da bračni drugovi ponekad žele urediti svoje imovinskopravne odnose drukčije od zakonskog uređenja.

5. LITERATURA

Knjige i članci

1. Alinčić, M.; Hrabar, D.; Jakovac-Lozić, D.; Korać Graovac, A., *Obiteljsko pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2007.
2. Aralica, T., *Bračna stečevina i drugi imovinski odnosi bračnih drugova u sudskoj praksi*, Informator, Zagreb, 2017.
3. Babić, L.; Barščevski, O., *(Ne)spojivost bračnog ugovora i dobra supruga*, Bogoslovska smotra, vol. 84, br. 2, 2014., str. 283 – 302.
4. Berger, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, American Philosophical Society, Philadelphia, 1980.
5. Cantarella, E., *Women and Patriarchy in Roman Law*, u: du Plessis, P. J., Ando, C., Tuori, K. (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford, 2016., str. 419 – 431.
6. Dixon, S., *Family*, u: du Plessis, P. J.; Ando, C.; Tuori, K. (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford, 2016., str. 461 – 472.
7. Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948.
8. Erdelec, M., *Imovinskopravni odnosi u braku*, Paragraf, vol. 2, br. 1, 2018., str. 9 – 35.
9. Evans Grubbs, J., *Women and the Law in the Roman Empire*, Taylor & Francis, London, 2002.
10. Frier, B. W., *Demography*, u: Bowman, A. K., Garnsey, P., Rathbone, D. (ur.), *The Cambridge Ancient History XI: The High Empire*, Cambridge University Press, 2000., str. 787 – 816.
11. Frier, B. W.; McGinn, T. A. J., *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford University Press, New York, 2004.
12. Gardner, J., F., *Women in Roman Law and Society*, Routledge, Abingdon, 1986.
13. Hersch, K., *The Roman Wedding: Ritual and Meaning in Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
14. Hohmann, H., *Presumptions in Roman Legal Argumentation*, OSSA Conference Archive, 61, 2001., dostupno na: <https://core.ac.uk/download/pdf/72769884.pdf>.
15. Horvat, M., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Zagreb, Zagreb, 2017.
16. Horvat, M., *Rimsko pravo: pregled rimske pravne povijesti, pravo osoba, obiteljsko pravo i stvarna prava*, Zagreb, 1952.

17. Huseinspahić, A.; Oruč, E., *Pojam i obilježja nasljeđivanja u rimskom pravu*, Historijski pogledi, vol. III, br. 3, 2020., str. 303 – 330.
18. Kačer, H., *(Izvan)bračna stečevina i zemljišne knjige-neka pitanja i dvojbe*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 55, br. 3-4, 2005., str. 1037 – 1074.
19. Kačer, H., *Jedan pravni problem bračne stečevine (mnogi smatraju da (više) nije problem, a praksa pokazuje drugačije)*, Godišnjak Aktualnosti hrvatskog zakonodavstva i pravne prakse, vol. 26, 2019.
20. Kaulić, P., *Institucija braka i ceremonije povezane s time u grčko-rimskom svijetu*, Rostra, vol. 2, br. 2, 2009., str. 57 – 69.
21. Kerovec, N., *(Ne)jednakost žena na tržištu rada*, Revija za socijalnu politiku, vol. 10, br. 3, 2003., str. 263 – 282.
22. Klarić, P.; Vedriš, M., *Gradansko pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2014.
23. Krešić, M., *Praesumptio Muciana and the Status of Croatian of Croatian Women with Respect to the Law of Secession according to the Austrian General Civil Code*, u: Druwe, W., Decock, W., Angelini, P., Castelein, M. (ur.), *Ius commune graeco-romanum: Essay in Honour of Prof. Dr. Laurent Waelkens*, Peeters, Leuven, 2019., str. 225 – 240.
24. Lewis, A., *Slavery, Family, and Status*, u: Johnston, D., *The Cambridge Companion to the Roman Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015., str. 151 – 174.
25. Lozano, C., E., *Las donaciones nupciales en el Derecho Romano*, Ius fugit: Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos, br. 2, 1993., str. 229 – 236.
26. Majstorović Irena, *Bračni ugovor – novina hrvatskoga obiteljskog prava*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.
27. Margetić, L.; Boras, M., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 1998.
28. Martí, E., R., *Desvanecimiento de la presunción Muciana en el derecho familiar Catalán*, u: *Fundamentos romanísticos del derecho contemporáneo*, Boe, Madrid, 2000., str. 635 – 657.
29. Muñoz Catalán, E., *De donaciones ante nuptias a propter nuptias para una igualdad en el matrimonio Romano*, Ius fugit: Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos, br. 23, 2020., str. 107 – 131.
30. Nifosi, A., *Becoming a Woman and Mother in Greco-Roman Egypt, Women's Bodies, Society and Domestic Space*, Routledge, London, 2019.
31. Rešetar, B. et al., *Suvremeno obiteljsko pravo i postupak*, Pravni fakultet u Osijeku, Osijek, 2017.

32. Rešetar, B.; Josipović, U., *Sporna pitanja bračne stečevine s osvrtom na bankovne ugovore bračnih drugova*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 50, br. 1, 2013., str. 115 – 138.
33. Reynolds, O. M., Jr., *Legal and Social Aspects of Roman Marriage*, Southern University Law Review, vol. 9, br. 2, 1982.-1983., str. 205 – 230.
34. Romac, A., *Izvori rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1973.
35. Romac, A., *Justinijan. Institucije, Latina et Graeca*, Zagreb, 1994.
36. Romac, A., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2002.
37. Ruggeri, L.; Winkler, S., *Neka pitanja o imovinskim odnosima bračnih drugova u hrvatskom i talijanskom obiteljskom pravu*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 40, br. 1, 2019., str. 167 – 197.
38. Séguy, I., *Current Trends in Roman demography and empirical approaches to the dynamics of the Limes populations*, u: Verhagen, P.; Joyce, J.; Groenhuijzen, M. R. (ur.), *Finding the Limits of the Limes*, Springer, Cham, 2019., str. 23 – 41.
39. Stein, P., *Rimsko pravo i Europa, Povijest jedne pravne kulture*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2007.
40. Strohal, I., *Miraz za vrijeme braka po rimskom pravu*, Pravničko društvo, Zagreb, 1898.
41. Treggiari, S., *Roman marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Clarendon Press, Oxford, 1991.
42. Udovičić, B., *Zakonsko nasljeđivanje u rimskoj pravnoj tradiciji*, Paragraf, vol. 3, br. 1, 2019., str. 175 – 204.
43. Žiha, N., *Imovinskopravni aspekti prestanka braka u rimskoj pravnoj tradiciji*, u: Rešetar, B.; Župan, M. (ur.). *Imovinskopravni aspekti razvoda braka – hrvatski, europski i međunarodni kontekst*, Pravni fakultet Osijek, Osijek, 2011., str. 47 – 67.

Pravni propisi i presude

1. Obiteljski zakon, Narodne novine, br. 103/15, 98/19, 47/20.
2. Presuda Vrhovnog suda RH broj Rev-1084/08-2 od 29. listopada 2008.
3. Presuda Vrhovnog suda RH broj Rev 249/2008-3 od 31. kolovoza 2010.
4. Presuda Županijskog suda u Varaždinu broj Gž-4947/12-2 od 05.09.2013.
5. Presuda Županijskog suda u Varaždinu, Gž-4491/14-2 od 26. listopada 2015.
6. Presuda Vrhovnog suda broj Rev-786/08-2 od 12. veljače 2009.

7. Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14
8. Zakon o braku i porodičnim odnosima, Narodne novine, br. 11/1978, 27/1978, 45/1989, 59/1990, 25/1994.
9. Zakon o obveznim odnosima, Narodne novine, br. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22.
10. Zakon o javnom bilježništvu, Narodne novine, br. 78/93, 29/94, 162/98, 16/07, 75/09, 120/16, 57/22.
11. Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, Narodne novine, br. 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 143/12, 152/14, 81/15, 94/17.

Internetske stranice

1. <https://feminaeromanae.org/marriage.html>
2. <https://brewminate.com/demography-of-the-ancient-roman-empire/>
3. <https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/09/Brak-iustum-matrimonium-iustae-nuptiae.ppt>
4. <https://klinika.pravo.hr/blog/gra%C4%91ansko-pravo>
5. https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/womenmen_2017/hr_hr/images/pdf/WomenMenEurope-DigitalPublication-2017_hr.pdf?lang=hr
6. https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/womenmen_2017/hr_hr/images/pdf/WomenMenEurope-DigitalPublication-2017_hr.pdf?lang=hr
7. https://www.hzz.hr/app/uploads/2022/09/bilten2023_1.pdf
8. [Nezaposlenost po godinama i spolu \(hzz.hr\)](https://www.hzz.hr/)
9. <https://www.iusinfo.hr/aktualno/u-sredistu/25466>
10. <https://mpu.gov.hr/ovrha/6185>
11. <http://www.iusinfo.hr/DailyContent/Topical.aspx?id=8614>